

Filozofická fakulta univerzity Karlovy v Praze

Ústav germánských studií

Oddělení nederlandistiky

Diplomová práce

Jitka Chlumová

Básně na zdech

Poezie ve veřejném prostoru

Poems on walls

Poetry in public space

Praha 2010

vedoucí práce: Dr. Ellen Krol

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 29. 11. 2010

podpis

Klíčová slova: poezie, veřejný prostor, Nizozemí, literární teorie

Key words: poetry, public space, the Netherlands, theory of literature

Sleutel woorden: poëzie, openbare ruimte, Nederland, literair theorie

Gedichten op muren
Poëzie in openbare ruimte

Inhoud

1. Inleiding

- 1.1 Muurgedichten in de Neerlandistiek
- 1.2 Het fenomeen muurgedichten
- 1.3 Positie van muurgedichten binnen de literatuur
- 1.4 De terminologie en studieveld
- 1.5 Vraagstellingen

2. Muurgedichten in Nederland

- 2.1 Den Bosch
- 2.2 Leiden
- 2.3 Leeuwarden
- 2.4 Utrecht
- 2.5 Provincies Groningen en Friesland
- 2.6 Tilburg
- 2.7 Breda en omgeving
- 2.8 Waterland
- 2.9 Overige steden
 - Hardewijk
 - Uden
 - Schijndel
 - Nunspeet
 - Gilze en Rijen

3. Muurgedichten als poetische objecten

- 3.1 Wat is een tekst
 - 3.1.1 Soorten teksten van muurgedichten
 - Lengte van teksten
 - Auteurs en tijdperken
 - Talen
 - Thema's
 - Vershil tussen poezie en proza
 - Vormen
- 3.2 Het medium
 - 3.2.1 Wisselwerking tussen tekst en materiaal
 - Mogelijke materialen
 - Relatie tussen materiaal en inhoud van het gedicht
 - Inhoud van gedicht verwijst naar het materiaal
 - Materiaal geeft extra dimensie aan het gedicht
 - Gedicht verwerkt het materiaal als thema
 - 3.3.2 Vormgeving
 - Typografie
 - Regelbewerking

- Verdeling van regels, strofen, (woorden)
- Regelbewerking verschilt van oorspronkelijk tekst
- Verdeling van strofes
- Aparte letters
- Kleur
- Illustraties
- Identieke teksten in verschillende vormgeving
- 3.3.3 Wisselwerking tussen tekst en locatie
 - Positie van tekst in ruimte
 - Cultureel maatschappelijk context van de locatie
 - Relatie tussen de tekst en de locatie
 - A. Tekst en locatie zijn in overeenstemming
 - B. Tekst gaat over de locatie
 - C. Locatie is noodzakelijk voor boodschap van de tekst
 - Geen relatie tussen tekst en locatie
- 3.3.4 Locatie als plaats waar zich de lezer bevindt
 - Lyrische ik in dezelfde situatie als de lezer
 - Indirecte voornaamwoorden
 - Direct aanspreken

4. Muurgedichten in de stad

- 4.1 Muurgedichten binnen de projecten als één geheel
 - 4.1.1 Bewerking van het medium binnen één project
 - Identieke vormgeving
 - Vormgeving integraal onderdeel van het muurgedicht
 - 4.1.2 Idee achter het project
 - Gemeenschappelijk thema
 - Gemeenschappelijk doel?
 - Geïnspireerd door de plaats, de regio
 - Inspiratie door regionale verleden en bewoners
 - 4.1.3 Keuze voor gedichten binnen de projecten
 - Keuze voor auteurs binnen de projecten
 - 4.1.4 De taal
 - 4.1.5 Sturen van het leesproces
 - 4.1.6 Cultureel maatschappelijke rol van muurgedichten in de stad

5. Muurgedichten in de literatuur

- 5.1 Muurgedichten als ‘nieuwe literatuur’
- 5.2 Kwestie van auteurschap
 - Positie van de dichter
 - De lezer - de plaatser
- 5.3 Raakvlak met andere kunstvormen

6. Conclusies

7. Samenvatting, Shrnuti, Summary

8. Bronnen

9. Bijlage

1. Inleiding

De wandelaar kan in Nederland plotseling een gedicht op straat tegenkomen. Het kan op een muur staan, het kan kort, treffend en grappig zijn. Men loopt verder en beseft verrast dat er nog andere zijn. Korte of langere tekstjes, prijkend op gevels, gebeiteld in straatstenen, geschreven op ramen. Men kijkt met meer aandacht en ziet dat er één zelfs in een portiek schuilt. Er zijn er veel gedichten. Ze wachten op de lezer niet alleen in de straten, maar zelfs in de natuur. Wat voor gedichten zijn dat en hoe komt het dat ze de bladzijden hebben verlaten?

Deze gedichten leken me een prachtig onderwerp voor een scriptie. De poëtische teksten op de muren zijn literatuur. Maar dan literatuur op een plek, waar die men niet zo gauw zou verwachten. Buiten bibliotheekzalen en boekwinkels vindt de wandelaar soms kleine schatten.

Over deze literatuur wilde ik spreken en over haar relatie tot de omgeving, tot de toevallige lezer en de auteurs – de dichters en al die mensen die met het proces van plaatsen van een gedicht te maken hebben. Aanvankelijk wilde ik slechts muurgedichten binnen één stad bespreken. Die had Den Bosch moeten zijn, omdat het een van mijn liefste steden is en omdat het de eerste plaats was, waar ik een muurgedicht gezien heb.¹ Het plan was het omvangrijkste Bossche project met projecten in andere drie steden te vergelijken. In de loop der tijd werd mijn studieveld echter uitgebreid.

Deze scriptie bespreekt het fenomeen muurgedichten uit drie verschillende invalshoeken. Ik stel het muurgedicht voor als poëticaal object, als cultureel maatschappelijk factor en als literair genre. Ieder aspect wordt geïllustreerd met voorbeelden uit het hele land. In de bijlage geef ik een, althans niet compleet, overzicht van Nederlandse muurgedichten, hun auteurs en locaties. De bijlage kan de geïnteresseerde lezer naar de juiste steden leiden.

Gedichten op muren te plaatsen vind ik een schitterend idee. Het beste is door een stad te lopen en zich door de kleine stukjes poëzie laten verrassen. De

¹ Het ging om het gedicht ‘*Een man dacht*’ van T. Tellegen

bedoeling is dat vrijwel iedereen van dit genre genieten kan. Men hoeft geen lange verhandelingen te lezen om de gedichten op muren te begrijpen. Ik hoop echter dat mijn scriptie tot dit fenomeen meer aandacht helpt te trekken. Met de bespreking van uiteenlopende muurgedichten kan men de vele mogelijkheden en context van dit genre ontdekken. Ik hoop dat lezen van deze verhandeling interessant en boeiend zal zijn.

1.1 Muurgedichten in de Neerlandistiek

Het fenomeen poëzie in openbare ruimte werd in de Neerlandistiek tot nu toe weinig behandeld. De eerste Neerlandici die aan dit fenomeen aandacht hebben gewijd zijn Hugo Brems en Marco Goud. Hugo Brems heeft de gedichten op straten zijdelings vermeld in zijn literatuurgeschiedenis, in het paragraaf ‘Literatuur als evenement’ gewijd aan de nieuwe trends in de literatuur. Marco Goud heeft aan de universiteit in Leiden in het academische jaar 2006/ 2007 het vak ‘Poëzie op straat’ gegeven, waar hij de studenten aanzette om zelf een onderzoek naar de gedichten in publieke ruimte te doen.² In een eigen artikel gaf hij algemene inleiding tot de studie van dit genre.³ Op deze manier krijgt dit fenomeen langzamerhand meer aandacht in de Neerlandistiek.

1.2 Het fenomeen muurgedichten

Marco Goud gebruikt de term ‘publieke poëzie’. Die definieert hij als teksten die in opdracht geschreven worden als gelegenheidspoëzie. Aan de hedendaagse uitingen van dit genre werd volgens hem in het moderne poëzie-onderzoek weinig aandacht besteed. Goud constateert dat dit veroorzaakt wordt

² Een van de uitkomsten van dit vak is het werkstuk over gevelgedichten in ‘s Hertogenbosch van studente Anna Kruij. Kruij Anna, Bijzonder alledaags. De gevelgedichten in Den Bosch. Beschikbaar op <http://www.cubra.nl/specialebijdragen/annakruij/welcome.htm>

³ Goud, Marco: *Poëzie op straat in de 20e en 21e eeuw in Nederland*. www.neerlandistiek.nl

door de ideaalvoorstelling van het gedicht die volstrekt individueel zou zijn en geen enkele relatie met de alledaagse werkelijkheid zou hebben.⁴ De poëzie in opdracht wordt dan vaak bestempeld als ‘maakwerk’ of ‘rijmelarij.’ Volgens Goud kan echter juist deze poëzie tot het onderzoek naar de inbedding van literatuur in de samenleving aanzetten.

Mijns inziens kan het fenomeen muurgedichten niet uitsluitend tot poëzie in opdracht beperkt worden. Er zijn in de straten veel gedichten aangebracht van al eerder uitgebrachte werken. In die zin neem ik Gouds term ‘publieke poëzie’ niet over. Essentiëel is echter zijn opmerking over de relatie van een gedicht met de alledaagse werkelijkheid en de inbedding van literatuur in de samenleving. Dat zijn namelijk de aspecten die dit fenomeen zo interessant maken. En om die te bespreken hoeft men het onderzoeksmateriaal niet tot de nieuwe gedichten beperken die speciaal voor de projecten geschreven werden. De oorspronkelijk autonome gedichten geplaatst in een nieuwe omgeving bieden nog interessanter getuigenis over de veelzijdige betrekking tussen de poëzie en alledaagse werkelijkheid.

Wat dit fenomeen zo speciaal maakt is de rol van de plaats waarin het gedicht aangebracht wordt. Een gedicht in dichtbundel werkt anders dan hetzelfde in een straat. Het staat plotseling niet meer op papier, maar op een bakstenen muur, in een steen of een glasplaat. Er kan gespeeld worden met deze tekstdragers en met de vormgeving. Naast deze formele componenten van een muurgedicht is de keuze van de locatie van groot belang. De omgeving kan een specifieke betekenis toegekend krijgen of bepaalde associaties oproepen. De publieke plaatsen geven aan het gedicht letterlijk meer ‘ruimte’ en meer mogelijkheden dan een bladzijde. De aandacht gaat bij een muurgedicht logisch niet alleen naar de inhoud uit. De lezer waarneemt, nog voordat hij of zij de verzen begint te lezen, waar zich het gedicht bevindt en hoe het als een geheel eruitziet.

⁴ Goud, Marco: *Poëzie op straat in de 20e en 21e eeuw in Nederland*, p. 2,

<www.neerlandistiek.nl>

Interpretatie van poëzie blijft altijd tot op zekere hoogte subjectief, des te meer in het geval van een muurgedicht. Goud spreekt over een nodige nieuwe benaderingswijze die het mogelijk zou maken ook het materiaal en de locatie van de tekst in de analyse te betrekken.⁵ Recente internationale onderzoeken⁶ hebben vastgesteld dat het materieel waarin een tekst gepresenteerd wordt, de interpretatie beïnvloedt. Hoe de nieuwe benadering van poëzie in openbare ruimte precies moet eruitzien, is echter nog niet duidelijk. Er kan wel op de aspecten gewezen worden die in de aard van ‘gewone’ gedichten ontbreken: de verwijzing naar het materiaal en naar de locatie.

1.3 Positie van muurgedichten binnen de literatuur

Hugo Brems heeft in zijn literatuurgeschiedenis kort het beeld van de nieuwe situatie in de literatuur geschetst. Net zoals Goud stelt hij vast dat de poëzie tegenwoordig niet alleen tot de dichtbundels is beperkt. Ook hij wijst op de talrijke literaire festival, gedichtendagen, verkiezingen van stadsdichters en van Dichter des Vaderlands. Goud legt nadruk ook op de gedichten die in de openbare ruimte geplaatst worden. Brems spreekt over het nieuwe fenomeen van ‘het brengen van de literatuur op locatie’, maar bedoelt hiermee voordrachten (!) van dichters op diverse ongewone plekken. Het plaatsen van gedichten in de openbare ruimte vermeldt Brems slechts zijdelings.

Brems schetst eerder het beeld van de actuele ontwikkelingen in de literatuur in het algemeen en spreekt over vermenging van literatuur met andere kunsten en met de popcultuur.⁷ Door deze menging wordt de eigen positie van de literatuur en haar functioneren minder vanzelfsprekend. Er verschijnen nieuwe vormen van de literatuur zoals poetry slams and hiphoppoëzie, de

⁵ Goud, Marco: *poëzie op straat in de 20e en 21e eeuw in Nederland*. p. 3, <www.neerlandistiek.nl>

⁶ Goud noemt studies van volgende twee auteurs:
Bornstein, George: *Material modernism. The politics of the Page*. Cambridge, 2001
McGann, Jerome: *The Textual Condition*. Princeton, 1991
McGann, Jerome: *Black Riders. The Visible Language of Modernism*. Princeton, 1993

⁷ Brems, Hugo:, *Literatuur als evenement*, p. 625 – 630

stadsschrijvers brengen de poëzie met actualiteit samen, de literaire festivals nemen de nieuwe ontwikkeling zelf als thema.

Brems stelt vast dat de literatuur opengebrouwen wordt en dat er een nieuw literair concept ontstaat, die deels een eigen weg gaat. Die is nog moeilijk te beschrijven, ‘maar het lijkt erop dat aspecten als entertainment, lichtheid, nut, wisselwerking tussen individu en collectiviteit, vrije creativiteit en expressiedrang, toeval en snelheid er deel van uitmaken.’ Volgens Brems leidt dit proces tot literatuur die zich niet tegen de dominante consumptiecultuur keert, maar eerder een deel ervan wordt.

Een interessante vraag is, wat is de positie van muurgedichten in deze nieuwe situatie en in de literatuur in het algemeen. Kan men de muurgedichten als een nieuwe verschijningsvorm van literatuur noemen? Of zijn de muurgedichten slechts een onderdeel van de traditionele literatuur die door de nieuwe plaatsing niets van de oude waarde verliest en geen nieuwe krijgt?

1.4 Terminologie en studieveld

Onder de term *muurgedichten* versta ik alle poëtische teksten die in de openbare ruimte geplaatst worden met het doel de ruimte te verfraaien en veraangenamen. Door de initiators, journalisten en lezers worden deze kunstwerken met verschillende namen aangeduid. De benaming hangt deels van het materiaal en locatie af. Men komt daarom termen tegen als *muurgedichten*, *gevelgedichten*, *plekgedichten*, *poëzietegels*. Ik koos in mijn scriptie voor de term *muurgedicht* die het meest gebruikt wordt. Ik beschouw met deze term alle gedichten, ook die geplaatst/e in een trottoir.

In dit verband zou het invoeren van een term zoals *straatgedichten* meer logisch zijn. Deze benaming wordt echter al gebruikt in Gouda voor gedichten die in opdracht worden geschreven en voorgedragen, met als onderwerp bepaalde straten van de stad.⁸

⁸ Het Roosvenster. Atelier voor tekst, voordracht en poëzie.
<<http://www.roosvenster.nl/straatgedichten.html>>, 14 mei 2010

In het studieveld betrek ik ook muurgedichten wiens oorspronkelijke teksten strikt genomen geen gedichten zijn. Het gaat om proza teksten, liederen en spreuken. Ook die kunnen als ‘poëtische teksten’ beschouwd worden die de boven genoemde doel vervullen. De keuze voor verschillende teksten wordt besproken in hoofdstuk 3 en 4 als een interessant aspect die op de manier wijst waarop de literatuur in de samenleving ingebed wordt.

Als openbare ruimte beschouw ik alle vrij toegankelijke of zichtbare plaatsen in de steden, in het landschap en ook in interieurs van cafés en publieke kantoren. Tegenwoordig wordt populair de gedichten ook binnenshuis in privé flats te laten aanbrengen, maar deze gedichten laat ik buiten beschouwing. Ik bespreek zowel permanente als ook tijdelijke muurgedichten die gemaakt werden voor slechts enkele dagen in het kader van kunstfestivals en dergelijke evenementen.

Het studieveld beperk ik door alleen teksten te betrekken die in de laatste twintig jaar geplaatst werden. Eerder geplaatste gedichten vindt men bijvoorbeeld op standbeelden, monumenten en belangrijke gebouwen en het gaat niet precies om muurgedichten. De gedichten worden ook in België geplaatst, maar deze scriptie concentreert zich op de muurgedichten in Nederland, om een zo volledig mogelijk beeld van dit fenomeen binnen één gebied te kunnen geven.

1.5 Vraagstellingen

In volgende hoofdstukken worden antwoorden op vijf centrale vraagstellingen gezocht. De vraagstellingen zijn met elkaar verweven en worden niet een voor een behandeld. Ze komen in alle hoofdstukken aan bod en de bevindingen worden in de conclusies bijeengebracht.

Ontstaansproces van muurgedicht

Het ontstaansproces van een muurgedicht is een interessant onderwerp. Het eindigt niet met het dichten en uitgeven van de tekst. In deze scriptie wordt onderzocht wat voor teksten voor de muurgedichten gebruikt worden.

De muurgedichten stellen de positie en de rol van de oorspronkelijke tekst in vraag. Wordt het gedicht door het aanbrengen op een muur tot een ander kunstwerk gemaakt? Kan men in zo'n situatie nog over de autonomie van een gedicht spreken? Is de categorie van autonomie ook binnen het genre muurgedichten van toepassing of wordt die afgeschaft?

Interpretatie van muurgedicht

Men kan veronderstellen dat een gedicht op muur anders ervaren wordt dan een gedicht op een bladzijde. Er wordt besproken wat het leesproces beïnvloeden kan. Wat is het belang van de omgeving en het materiaal waarop het gedicht verschijnt? Worden deze aspecten bewust gebruikt door de initiators van de muurgedichten? Kunsthistorica V. Hoedemakers beweert dat 'Als het om kunst voor de openbare ruimte gaat, zoeken tegenwoordig steeds meer kunstenaars aansluiting bij sociaal-maatschappelijke factoren zoals de geschiedenis van de plek of de gebruiksfuncties.'⁹ Wordt deze aansluiting ook bij de muurgedichten gezocht? Hoe wordt de lezer bij een muurgedicht betrokken? Is de relatie anders dan bij een gewoon gedicht?

De rol van kunstenaar

Gelijkaardig aan de vraag naar de autonomie van gedicht is de kwestie van auteurschap. De muurgedichten roepen de vraag op naar wie eigenlijk de auteur is. Is de auteur van het oorspronkelijk gedicht bepalend, of degene die het gedicht en locatie kiest, of de vormgever? Hoe verschuift de positie van de dichter? Heeft hij of zij invloed op het gebruik van zijn werk voor een muurgedicht? Staat de dichter los van het werk (autonoom gedicht) of wordt er in de projecten juist nadruk gelegd op zijn of haar auteurschap (ontkenning van de autonomie)?

Muurgedichten in de culturele context van de stad en als bijdrage aan haar identiteit, de rol van de taal

⁹ Véronique Hoedemakers: *Formule B*. In: Kunst en publieke ruimte. <http://www.kunstenpubliekeruimte.nl/werk_464.html>, 17 nov 2009

Een muurgedicht staat in het context van haar omgeving. Deze omgeving houdt ook andere muurgedichten in. Hoe kunnen meerdere muurgedichten binnen een project worden ervaren door de lezer?

Wordt in de steden aansluiting bij sociaal-maatschappelijke factoren gezocht? Worden er bewust gedichten gekozen die een relatie tot de stad hebben? Moeten de gedichten een bepaalde imago van de stad uitdrukken of creëren? Als wel, welke middelen woorden daarbij gebruikt? = *taal*

Kan de lezer de relatie van het muurgedicht met de stad zelf vinden, of wordt hij of zij door de initiators erop gewezen? Op welke manier gebeurt dit?

Muurgedichten als vernieuwing in literatuur

Verschijsning van nieuwe vorms in de literatuur, roept de vraag op naar de positie van de muurgedichten. Vormen de muurgedichten een nieuwe verschijningsvorm van de literatuur of blijven het traditionele gedichten die alleen in een nieuwe context geplaatst zijn? Brems noemt een aantal aspecten die de nieuwe ontwikkelingen in de literatuur karakteriseren (entertainment, lichtheid, nut, wisselwerking tussen individu en collectiviteit, vrije creativiteit en expressiedrang, toeval en snelheid). Zijn daarvan enige ook voor de muurgedichten kenmerkend? Als dit het geval is, zijn die aspecten al in oorspronkelijk gedicht aanwezig of worden ze daar pas door het proces van plaatsing aan toegevoegd?

Brems stelt onder andere vast dat de nieuwe vormen van poëzie vaak relatie met de actualiteit hebben en met de actualiteit samengaan. Kan deze relatie ook in het geval van muurgedichten vastgesteld worden? Zijn er gedichten die geschreven worden speciaal voor bepaalde projecten en gelegenheden? Reflecteren ook de eerder uitgebrachte gedichten de actuele situatie?

Deze vraag kan ook op de locatie betrokken worden. Wordt er een relatie van de de tekst met de nieuwe omgeving gecreëerd? Weergeven de (eerder uitgebrachte) teksten de actuele situatie van de plaats? Of herhalen ze een gevestigde, traditionele beeld van de plaats en de stad?

Brems redeneert verder dat de nieuwe verschijningsvormen van literatuur gedeeltelijk de rol van de literaire tijdschriften hebben overgenomen. De tijdschriften waren ‘kweekvijvers van nieuw literair talent en broedplaatsen van nieuwe opvattingen over literatuur’¹⁰ en ze waren vooral ‘bemiddelaar tussen de levende literatuur en het publiek’¹¹. Kunnen de muurgedichten enkele van de bovengenoemde rollen vervullen?

Verdeling van de scriptie

De vraagstellingen worden in volgende hoofdstukken onderzocht. In hoofdstuk 2 wordt een overzicht van Nederlandse muurgedichten gegeven. Er worden steden en dorpen met de meeste muurgedichten vermeld en de projecten worden kort beschreven. Dan worden de muurgedichten uit drie verschillende uitgangspunten benaderd – de muurgedichten worden telkens in een ander context geplaatst. In hoofdstuk 3 worden ze als zelfstandige poetische objecten besproken. Er worden de componenten waaruit ze bestaan en de relatie ertussen uitvoerig beschreven. Deze In hoofdstuk 4 worden de muurgedichten in de context van een stad benaderd. Er wordt ten eerste de relatie tussen de muurgedichten binnen één project besproken. Ten tweede komt de interactie met de initiators en lezers aan bod, hun motivaties en de rol van muurgedichten in het culturele leven van de stad. In hoofdstuk 5 wordt de positie van muurgedichten binnen de literatuur geschetst.

¹⁰ Brems (2009), p. 627

¹¹ Brems (2009), p. 625

2. Muurgedichten in Nederland

In dit hoofdstuk komen de steden met de meeste muurgedichten aan bod en er worden de belangrijkste projecten voorgesteld. In dit onderdeel wordt geprobeerd een overzicht van de ontelbare, uiteenlopende Nederlandse muurgedichten te geven. Het is niet mogelijk, om een complete opsomming van alle Nederlandse muurgedichten te bemiddelen. Een van de moeilijkheden bij zo'n werk is, dat er steeds nieuwe gedichten geplaatst worden. Overzichtelijke lijst van muurgedichten in de belangrijkste steden is in de bijlage verwerkt.

2.1 Den Bosch

De meest zichtbare Bossche muurgedichten zijn van de stichting Poëzie op straat. Die heeft in Den Bosch in totaal twintig muurgedichten geplaatst. Daarvan werd er negentien op de gevels geschilderd en één werd in een glasplaat gegraveerd. De eerste initiatief was het aanbrengen van een versje van Kafka in 1998. Voor de rest zijn alle muurgedichten van Nederlandse of Vlaamse auteurs. Het project werd voltooid in de zomer 2008.

In twee Bossche straten zijn stoeptegels met korte gedichten te vinden. De initiator van dit project was Jim Gillebaard van de stichting Poëzie op straat en de Muzerije, die in 1996 een straatpoëziewedstrijd uitschreef. Van de honderden inzendingen werden er dertig geselecteerd om in de stoeptegels te worden gehakt. Het gaat om haiku's die niet langer dan 55 letters zijn, inclusief de naam van de auteur.

Men kan er ook dertig stenen vinden met spreuken in het Bossche dialect. Die zijn ontleend aan een nagelaten manuscript van Domien van Gent die de typische uitspraken in het dialect verzamelde. In 1989 begon de werkgroep het Kleine Monument met het aanbrengen van de spreuken en tot januari 2008 werden 20 spreuken geplaatst. Dit initiatief vond een goede weerklank. Op eigen initiatief hebben dan ook andere bewoners andere tien spreuken geplaatst.

Er zijn verder ook andere muurgedichten die buiten een bepaalde project aangebracht werden. Bijvoorbeeld drie puntdichten door regionale dichter J. van

Sleeuwen, één van B. Voeten en anderen. De losse muurgedichten komen nog ter sprake in volgende hoofdstukken.

2.2 Leiden

In Leiden verliep tussen de jaren 1992 en 2005 het project ‘Gedichten op muren.’ Door de stichting Tegen-Beeld werden er 101 muurgedichten aangebracht. Alle gedichten werden geschilderd op gevels en dat niet alleen in het centrum, maar ook in de buitenwijken. Wat aan dit project het meest opvalt is het internationale karakter. Van de 101 gedichten zijn er slechts 31 van Nederlandstalige auteurs. De rest is van buitenlandse of Friese auteurs en de gedichten staan op de muren in de oorspronkelijke talen. Onder de teksten wordt dan zo nodig een bordje met Nederlandse en/ of Engelse vertaling geplaatst.

Naast de gedichten van het project van de stichting Tegen-Beeld zijn er in Leiden nog vele andere gedichten te vinden. Vele zijn door het project geïnspireerd en sommige zelfs door hetzelfde kunstenaar aangebracht. Sommige zijn helemaal geregeld door de stichting Tegen-Beeld. Deze muurgedichten buiten het project zijn meestal van Nederlandstalige auteurs, maar ook hier vindt men meer buitenlandse schrijvers dan in andere steden. Het gaat om Engels- en Franstalige auteurs en klassieken zoals Horatius of Ptolemaeus.

2.3 Leeuwarden

Het meest zichtbaar is het project ‘*Poëzieroute.*’ De initiator is de Stichting Poëzietableaus Leeuwarden. Met het project is in 1993 begonnen ter gelegenheid van het afscheid van mr. G.J. te Loo als burgemeester van Leeuwarden. Toen werden er in september 1993 de eerste tien gedichten geplaatst. Vanaf die tijd komen er jaarlijks enkele nieuwe stenen bij. Het project verloopt nog en de route wordt met nieuwe stenen aangevuld. De gedichten zijn in het Nederland en het Fries, één is van Russische auteur.

Men vindt er ook enkele andere muurgedichten en een wegwijzer met telkens hetzelfde spreuk: ‘‘t Is avond in Siberië en nergens is een leeuw.’ Het is een regel uit het lied van Drs. P. en slaat waarschijnlijk op de naam van de stad.

2.4 Utrecht

In Utrecht heeft de gemeente een project georganiseerd waarbij er zeven teksten van C.C.S Crone op gevels en onder een standbeeld geplaatst werden. Het project verliep in 2001. In hetzelfde jaar heeft stichting Zijschrift twee gedichten uit eigen productie laten schilderen op gevels. Verder vindt er men twee plaquettes en een stoeptegels met teksten van J. Marsman, M. Nijhoff en L. Coornhert. Alle schrijvers hebben in Utrecht gewoond of gewerkt. Er is ook een nieuw gedicht op de Bertkenklok in de kerk.

Het grootst opgezet is het project ‘Dichterbij Huis’ in Dichterswijk. In 2008 hebben de bewoners in de wijk zelf het buurtproject gestart. De muren in de Jacob Catsstraat werden beschilderd met gedichten van oude Nederlandse canonauteurs Cats, Hooft, De Costa en Huygens. De gedichten werden door de bewoners van de wijk zelf gekozen en werden ook in verschillende talen vertaald om de verschillende culturen van de buurt uit te drukken. In de Dichterswijk waren al vroeger vier andere gedichten, een ervan van een buitenlandse auteur.

In januari 2009 waren op het NS station tijdelijk acht gedichten geplaatst. Het gemeenschappelijke thema van de gedichten was ‘wachten’, de auteurs waren hedendaagse dichters.

2.5 Provincies Groningen en Friesland

Het project ‘Woordenstroom’ vindt men langs de hele vaarweg Lemmer-Delfzijl die 118 kilometer lang is en de provincies Groningen en Friesland verbindt. Aan de oevers vindt men twaalf semi-permanente taal/beeld kunstwerken, gemaakt door typografen en dichters. Met de organisatie van dit project is in 2004 begonnen door de twee provincies, in het kader van het

Masterplan Vormgeving Vaarweg Lemmer-Delfzijl. Het werd in de zomer 2007 officieel geopend. De kunstwerken zijn qua vorm heel uiteenlopend. Er is daarnaast op de vaarweg nog een muurgedicht buiten het project.

2.6 Tilburg

Het project ‘Poëzietegels rond de schouwburg’ ontstond in 1992 ter gelegenheid van de renovatie van het theater. In het plaveisel werden 28 tegels geplaatst met korte gedichten van landelijk bekende auteurs. Tien van de muurgedichten zijn door de jaren heen helaas verdwenen.

Tegenwoordig verloopt er het project ‘Plekgedichten’ van dichter N.J. Swarth en typograaf S. Neijnens. Die maken gedichten die speciaal voor de gekozen locaties geschreven en vormgegeven zijn. Verder zijn er nog meerdere gedichten die buiten een project geplaatst werden.

2.7 Breda en omgeving

In en rond Breda vindt men twee projecten. ‘Poëzie in de rivierenbuurt’ is het project van dichteres Yvonne Né. Er worden gedichten op muren geplaatst die verbonden zijn met de nabije landschap.

‘Poosplaatsen’ is project van dichteres Pien Storm van Leeuwen. Er werden gedichten gebeiteld in hardstenen banken en zwerfkeien. Alle staan direct in de natuur, langs de boswegen en het rivier. Alle hebben ook betrekking tot de omringende natuur. De bedoeling is dat de wandelaar even stil staat, relaxt en zich meer bewust wordt van de mooie omgeving.

2.8 Waterland

Het project ‘Muurgedichten in Waterland’ verliep tussen 2004 – 2010. Het is de initiatief van de stichting Areopagus en er wordt veel aandacht besteed aan de visuele kant van de muurgedichten. Er zijn op de gevels veel gedichten geschilderd, die ‘het dier’ als gemeenschappelijke thema hebben. Het idee is op de gevels de ruimte terug te bieden aan de dieren die het gebied wegens de mens

moesten verlaten. Het hele project werd afgesloten met een neon regel op een dak.

2.9 Overige steden

Muurgedichten vindt men ook in Rotterdam en Amsterdam en Den Haag. Ook in onderstaande kleinere gemeenten waren of nog steeds worden projecten gerealiseerd.

In Woudrichem vindt men op gevels gedichten in het Woerkums dialect. Het zijn teksten van de dichteres L. van Pelt. Buiten deze reek is er nog een muurgedicht door andere plaatselijke bewoonster.

In Hardewijk vindt men de poëzie route 'Dichter bij de Stad' die al twee reeksen telt. Het is de initiatief van literair cultureel kring Apollo. De eerste reeks staat in stoeptegels, de tweede in acrilplaten die met schroeven gevestigd worden op de muren. Er zijn verder nog enkele muurgedichten die verband hebben tot plaatselijke geschiedenis.

In Uden verloopt sinds zomer 2009 het project 'PoëzieRoute.' Een van de initiatiefnemers is de stadsdichter M. van den Elzen. De gedichten zijn gezeefdrukt op platen van transparante kunststof die aangebracht zijn op muren, ongeveer in ooghoogte van de lezer. Op drie locaties zijn er verder nog gedichten van dichter Eddie Besselsen, die in Uden woont.

Een bijzonder project is een expositie in het kader van '700 jaar Schijndel' in 2009. De stadsdichter van Uden werd gevraagd om samen met acht andere dichters gedichten over en in het landschap te schrijven. De gedichten verschenen op half-transparante kunststof in het Schijndelse landschap. Daarnaast werden ze afgedrukt in een groot boekomslag op een bladzijde van aluminium. Deze acht reusachtige boeken kwamen in een tuin in de gemeente.

In Nunspeet verloopt het project 'Nunspeet Gedichtendorp.' Er worden allerlei gedichten op de gevels geplaatst om 'poëzie tot attractie'¹² te maken. Er

¹² *Steeds meer gedichten in Nunspeet.* In: *De weekkrant*, gepubliceerd 6 apr 2010, <<http://www.deweekkrant.nl/pages.php?page=1147012>>

is een Gedichtenroute gepland, met informatie over de gedichten. Hetzelfde stichting realiseert ook muurgedichten in Elspeet.

In het project 'Gevelgedichten' in Gilze en Rijen werden muurgedichten geschilderd op gevels van particulieren en op stoeptegels in Rijen, Molenschot en Gilze. Het project wordt georganiseerd door kunstcommissie Gilze en Rijen, 'omdat iets moois altijd dichterbij is dan je denkt.'¹³

¹³ Cubra. Gevelgedichten Gilze en Rijen.
<<http://www.cubra.nl/poezie/gevelgedichtengilzerijen/welcome.htm>>, 20 apr 2010

3. Muurgedichten als poëtische objecten

De muurgedichten worden door een aantal componenten gevormd, die bij gewone gedichten niet aanwezig zijn. Deze componenten

In dit hoofdstuk wordt uitvoerig besproken uit welke componenten de muurgedichten bestaan.

3.1 Wat is een tekst

Een muurgedicht wordt niet alleen door de tekst zelf gevormd. Deze stelling geldt echter ook voor gewone gedichten. Om te begrijpen wat de andere componenten zijn, helpt de vraag te stellen, wat een tekst eigenlijk is. Een tekst kan gezien worden als een talige artefact, zelfstandige verzameling woorden die weergegeven worden in verschillende lettertypes. Hij is gevormd door onderdelen die op elkaar inspelen en elkaar beïnvloeden zoals titel, versregel, klanken, lay-out, etc.¹⁴ Hoe de tekst vormgegeven wordt, beïnvloedt de manier waarop de inhoud waargenomen wordt, dus de ervaring van de lezer. Een tekst kan nooit benaderd worden zonder zijn vormgeving. Deze vormgeving is weer aangebracht op een tekstdrager. Een tekst staat dus nooit los van zijn materiële verschijningsvorm hij is een materieel object. Er is altijd een medium nodig en dat medium beïnvloedt altijd de interpretatie van de tekst, dus ook van de tekst van een muurgedicht.

De teksten kunnen daarom nooit los worden gezien van het medium waarop ze verschijnen en voor de muurgedichten geldt dit des te meer. Na de bespreking van de losse teksten wordt nu naar de beschouwing van de muurgedichten als een geheel toegetreden. Het medium kan hun waarneming en interpretatie aanzienlijk veranderen. Het is een van de belangrijkste onderdelen van een muurgedicht.

Een tekst kan ook gezien worden als een esthetisch object die tot stand komt dankzij de inbreng van de lezer. De boodschap van de tekst wordt steeds

¹⁴ Brillenburg Wurth & Rigney (2006), p. 80 - 85

opnieuw geïnterpreteerd en aangevuld door de lezer. Dit aspect wordt verder besproken in hoofdstukken 3 en 4.

Om aan de rol van de verschillende componenten van de muurgedichten meer licht te geven, moet men ten eerste aandacht aan de teksten wijden. Voor de muurgedichten worden uiteenlopende soorten teksten gebruikt. Er wordt van meer invalshoeken onderzocht welke soorten teksten er als muurgedichten gebruikt kunnen worden. Er worden de teksten zelf besproken, nog zonder de context van de omgeving waarin ze geplaatst zijn.

3.1.1 Soorten teksten van muurgedichten

Voor de muurgedichten worden uiteenlopende teksten gebruikt. Het gaat niet alleen om poëzie, maar ook om proza teksten, spreuken en teksten van oude liederen of kinderliedjes. Het zijn zowel eerder uitgebrachte werken, als ook teksten geschreven in opdracht speciaal voor deze gelegenheid. Ondanks deze verscheidenheid kan men stellen, dat de meeste muurgedichten wel uit poëzie uitgaan.

Lengte van de teksten

De teksten variëren qua lengte. Er komen tekstjes van slechts enkele woorden of zelfs een paar letters voor als ook lange werken van meerdere strofen. Het gebruik van lange teksten is opmerkelijk, gezien de teksten bestemd zijn voor het lezen door vooral toevallige voorbijgangers. Er kan verwacht worden, dat een toevallige lezer niet zo snel bereid is een lange tekst te lezen. De voorbijganger in een straat bevindt zich in een ander situatie dan een poëzieliefhebbers die een boek openslaat. Of hiermee rekening gehouden is in de projecten en of (en hoe) de initiators de aandacht van de voorbijgangers proberen te winnen, wordt later besproken.

Auteurs en tijdperken

Er worden meestal gedichten uit de 20ste en 21ste eeuw geplaatst. Er komen ook wat minder ook gedichten voor van auteurs uit de 19de en de Gouden eeuw en anonieme gedichten uit de Middeleeuwen (Den Bosch, Leiden, Middelburg).

De Middeleeuwse teksten zijn of delen van bekende liederen of minder bekende gedichten die de initiators in hedendaagse bloemlezingen zijn tegenkomen. Uit de 17de eeuw worden enkel auteurs die tot de literaire canon behoren, gekozen. Vooral hun naam moet het muurgedicht en het project representeren. De gedichten zelf zijn dan al minder bekend. De neiging om beroemde namen te plaatsen, blijft ook bij de keuze voor auteurs uit jongere periodes. Daar wordt voor zowel de beroemdste als ook minder bekende gedichten van de roemrijke dichters gekozen.

Vooral bij keuze voor hedendaagse auteurs verkleint de druk een bekende naam op de muur te zetten. Er wordt voor minder bekende, niet gevestigde auteurs gekozen. Deze keuze kan door andere redenen verantwoord worden. Het kan bijvoorbeeld om regionale auteurs gaan of om auteurs die een betrekking tot de locatie hebben en die representeren.

Er worden ook teksten geplaatst van auteurs die ‘officieel’ geen dichters zijn. Dat zijn teksten van plaatselijke bewoners, scholieren en kinderen. Deze muurgedichten ontstaan vaak na het uitschrijven van een poëtische wedstrijd. Soms wordt het thema of de vorm door de initiator bepaald of is er vooraf bekend op welke plek het gedicht komt te staan.

Hiermee hangen de teksten samen die in opdracht geschreven zijn. De opdracht wordt gegeven aan een landelijke of regionale auteur die meestal vooraf weet voor welke plaats de gedichten bestemd zijn en hoe ze uitgevoerd zullen zijn. De betekenis van de locatie en de uitvoering kan in de tekst weerspiegeld worden.

Talen

Met het regionale auteurschap hangt de kwestie van regionale en vreemde talen samen. De muurgedichten staan op de muren niet alleen in het Nederlands. Er worden teksten in dialecten, Fries en in vreemde talen geplaatst. Het gaat om Latijns, Engels en Frans, maar ook zelfs talen uit de gehele wereld. De motivatie voor keuze voor deze talen en het context worden in hoofdstuk 4 besproken.

Men zou kunnen beweren dat de niet Nederlandstalige gedichten geen onderwerp van deze Neerlandistieke scriptie hoeven te zijn. Maar het gaat veelal om gedichten of auteurs die bekend zijn dankzij vertalingen en die de Nederlandse literaire wereld hebben beïnvloedt. Nog belangrijker is, dat de gedichten meestal verstaanbaar zijn (dialect, gangbare vreemde taal). En de qua taal niet verstaanbare muurgedichten worden bewerkt op een manier die aan de lezer ook een intensieve ervaring bemiddelen. Deze scriptie bespreekt de verschuiving van interpretatie van poëzie in openbare ruimte en de inbedding van de literatuur in de maatschappij. Daarom kunnen de anderstalige gedichten niet weggelaten worden.

Thema's

Er valt niet een bepaalde thema te bepalen die in de muurgedichten voorkomt. De muurgedichten beperken zich niet tot het beschrijven van de omgeving en dergelijke zoals men zou kunnen verwachten. Er komen heel uiteenlopende thema's voor, net zoals in gewone gedichten in dichtbundels.

Om concrete thema's te noemen, over het algemeen geldt dat de 'eeuwige' thema's zoals liefde of vriendschap altijd op een muur passen en vaak gekozen worden. Over liefde gaan ook alle aangebrachte Middeleeuwse teksten, het is een thema dat de mensen door de eeuwen heen blijft aanspreken en dat niet verandert. Een voorbeeld is het gedicht *Gequetst* uit de 13de eeuw in Den Bosch. Ook gedichten over het ouder worden zijn populair. Gedichten over dood komt men minder vaak tegen op straat. Andere thema's zijn natuur en stad en een mooi thema is 'thuis zijn' die een mooie relatie vormt bij de muurgedichten die juist op huizen geplaatst zijn. Bij deze thema's is een relatie met de omgeving te traceren. Op deze relatie wordt nader in het hoofdstuk 3.3 ingegaan.

Verschil tussen poëzie en proza

De lange teksten zijn altijd reguliere gedichten. Uit proza teksten worden korte passages uitgekozen en van de liedjes wordt slechts een regeltje geplaatst. Het is interessant naar de vermenging van de literaire vormen te kijken. De

vraag is of er bij de muurgedichten nog een verschil tussen poëzie en proza merkbaar is. Kan de lezer nog onderscheiden welke vorm de oorspronkelijke tekst had? Of is de grens tussen proza en poëzie in principe te klein?

De basis kenmerken van poëzie zijn verdeling in versregels en de witte vlak eromheen. Bij de muurgedichten worden echter ook proza teksten in versregels verdeeld. Bijvoorbeeld in Utrecht staat een aantal teksten van C.C.S. Crone. Die teksten waren oorspronkelijk proza. De gekozen zinnen zijn echter verdeeld en opgeschreven in vorm van een gedicht.

*Later stond hij in de Lichte Gaard
naar de sterren te kijken.
Nu had hij bij zijn verdriet
nog de hik gekregen.*

Crones proza bevat veel poëtische figuren en een bepaald ritme. Voor sommige lezers voelen zijn verhalen eerder als poëzie aan. De toevallige lezer hoeft niet eens op te merken dat er oorspronkelijk om geen gedicht ging.

Overigens staan op de muren ook gedichten die eerder als proza voorkomen, bijvoorbeeld het *Liefdesgedicht* van Bernlef in Den Bosch.

*Liefdesgedicht
Een door jou bereide jachtschotel
smaakt mij beter dan deze in dit restaurant
Gesteld dat beide schotels even voortreffelijk waren ...*

Deze tekst presenteert zich al in de titel als een gedicht. In feite lijkt het eerder proza verdeeld in drie versregels. Juist dit breken van poëtische gewoonten en vormen komt vaak in de moderne en hedendaagse poëzie voor. Daarom is het ook zo moeilijk om de proza en poëzie uit elkaar te halen als de lezer de houvast van de vormgeving kwijtraakt.

Vormen

Wegens de vermenging van proza en poëzie is het interessant om na te gaan welke dichtvormen er gebruikt worden bij muurgedichten die van poëzie uitgaan. Het genre muurgedicht lijkt redelijk nieuw en innovatief te zijn. Worden er dus ook innovatieve, ongewone dichtvormen gebruikt?

De muurgedichten lijken de ontwikkeling en geschiedenis van poëzievormen te weerspiegelen. Er worden experimentele vormen gebruikt die ontwikkeld werden vanaf het begin van de 20ste eeuw, maar ook gedichten geschreven in eerder traditionele stemming. Ook bij de experimentele vormen gaat het echter om tegenwoordig gevestigde stijlen en auteurs die allang tot literair canon behoren. De echt vernieuwende, verrassende teksten komen er heel weinig voor.

Daarom vindt men in de steden veelal dada gedichten en gedichten van Vijftigers. In meerdere steden komt men de gedichten van Paul van Ostaijen tegen (Leiden, Den Bosch). Populair is ook de atonale poëzie, waarin de betekenis van het woord losgelaten wordt en het gedicht tot die mate abstract is, dat er geen duidelijke uitleg over de inhoud te geven is. Een gedicht van Lucebert (*Poëzie is kinderspel*) staat in Leiden, een versje (*Alles van waarde is weerloos*) in Rotterdam.

Een andere vorm van loslating van de betekenis bieden de klankdichten. Die worden beschouwd als de meest extreme vorm van atonale poëzie, waarin alleen de klank een rol speelt. Bij het gedicht *De mus* van Jan Hanlo in Leiden beseft de lezer alleen dankzij de titel wat het onderwerp is.

De mus

Tjilp tjilp - tjilp tjilp tjilp

tjilp tjilp tjilp - tjilp tjilp

tjilp tjilp tjilp tjilp tjilp tjilp

tjilp tjilp tjilp

Tjilp

etc.

Een muurgedicht van gelijk genre die aan dada- of klankpoëzie doet denken, genaamd *Wettertoppen* vindt men in Friesland. Het werd onlangs in opdracht gemaakt door K. 't Hart en K. Martens. Het gaat om borden met elk aan beide kanten een letter die op het meer drijven. De borden vormen zich toevallig in verschillende volgorde, waardoor combinaties ontstaan: *TOL TOK MOL MOK*

TAL TAK MAL MAK LOT KOT LOM KOM LAT KAT LAM KAM. Volgens de auteurs kan de kunstwerk ‘associaties oproepen met de spontaneiteit van kindertaal of de eerste woordformaties op een leesplank.’¹⁵ Het muurgedicht verandert steeds, het is een woordmachine. Het is een van de weinige nieuwe experimentele gedichten van nog niet gevestigde auteurs.

Minder extreme dichtvorm, waar de schone klank belangrijk is, is poësie pure. Daar is echter de dichtvorm en symboliek van groot belang. Een voorbeeld vindt men in Leiden in twee gedichten genaamd *Blauw* van J. Hanlo.

*Blauw vlamt de lucht,
groen bloeit veld en boom,
zonder verlangens zucht
spiegelt het, diepe stroom.*

*Blauw vlamt de lucht,
groen bloeit veld en boom,
diep van verlangen zucht
spiegelend wit de stroom.*

Geliefd is ook de nonsenpoëzie die vooral amuseren moet. Er wordt humoristische fantasie gewekt, de gedichten zijn vol van niet-bestaande woorden. Een voorbeeld vindt men in Almere in het gedicht *Blauwbilgorgel* van C. Buddingh.’ Het gedicht is grappig, experimenteel. Maar er is gekozen voor geen nieuw, provocerend gedicht van een nieuwe auteur, maar juist voor de meest bekende Nederlandse nonsenspoëzie auteur en zijn meest bekend gedicht. Het muurgedicht in Almere houdt daardoor iets conservatiefs ook al gaat het om een licht, amuserend gedicht.

Ook de light verse vindt men op straat. Hier staat het spelen met taal en versvorm centraal. De vormvastheid en taalacrobatiek die een intelligente

¹⁵ Provincie Fryslân, Provincie Groningen, Ministerie van Verkeer en Waterstaat Rijkswaterstaat. *Woordenstroom. Taalbeelden langs de Vaarweg Lemmer-Delfzijl*. editie 2, juli 2007, p. 2

inhoud uitdrukt, zijn belangrijk. Populaire auteur van light verse is Drs. P. Een regeltje uit zijn lied (*'en nergens is een leeuw'*) vindt men in Leeuwarden.

Ten slotte moet nog de concrete poëzie vermeld worden. Dat is poëzie die haar boodschap niet op gewone talige wijze uitdrukt, maar door een bijzondere klank- en grafische vorm te creëren. Daarbij wordt gebruik gemaakt van taal- en typografische elementen. Nog verder in de vermenging van tekst en grafiek gaat de visuele poëzie. De dichters experimenteren dan met typografische middelen en met het bewegen, verschijnen en verdwijnen van woorden of letters.

Zoals verder in deze scriptie blijkt, kan bij de muurgedichten de grafische vorm meer nadruk krijgen dan bij de reguliere gedichten. Dat zou tot het idee kunnen verleiden dat de muurgedichten in principe voorbeelden van concrete of visuele poëzie zijn. Dat is echter niet het geval. Alleen bij enkele muurgedichten is de grafische vorm zo belangrijk en bewust op die manier gebruikt.

In dit hoofdstuk werden de teksten besproken die voor de muurgedichten kunnen dienen. Een aanzienlijk deel ervan zijn al eerder uitgebrachte werken die pas secundair op een muur aangebracht werden. In dit geval is de boodschap niet met het medium verbonden, omdat hij al in de oorspronkelijke gedichten aanwezig was. Deze boodschap was in de oorspronkelijke tekst meestal niet uitgedrukt door een speciale grafische vorm zoals bij concrete en visuele poëzie. Soms worden er wel gedichten geplaatst waarin al in de oorspronkelijke tekst met de typografische middelen gewerkt werd. Dat zijn bijvoorbeeld de dada gedichten van Van Ostaijen.

Door een andere vormgeving en omgeving van de muurgedichten kan de interpretatie van de tekst wel verschuiven. Men kan echter niet alle gedichten als visuele poëzie noemen, alleen dankzij hun plaatsing op een muur.

Bij de gedichten in opdracht werkt ook alleen een klein deel met de mogelijkheden van de grafiek en die kunnen dus ook meestal niet als concrete poëzie beschouwd worden. Een uitzondering zijn gedichten gemaakt voor het project *Woordenstroom* in Friesland en Groningen. Sommige daarvan kunnen wel als visuele poëzie beschouwd worden. Een van de auteurs is Tonnus

Ossterhof die zgn. bewegende gedichten maakt. Een ander voorbeeld zijn de muurgedicht in vreemde schriften in Leiden. Voor de meeste lezers zijn deze schriften slechts beelden. Er wordt vooral de visuele kant van het muurgedicht waargenomen.

3.2 Het medium

In de voorafgaande alinea's werden de soorten teksten behandeld die voor muurgedichten gebruikt kunnen worden. In de korte bespreking van de visuele poëzie werden al grafiek en omgeving vermeld. Hun betekenis wordt in dit onderdeel nader besproken – er wordt veel aandacht gewijd aan het medium waarop de tekst verschijnt.

Het medium kan de waarneming en de interpretatie van een tekst aanzienlijk veranderen. In het algemeen kan het medium in drie dimensies verdeeld worden. Het gaat om (1) het materiële aspect - de materiële drager waarop de tekst verschijnt, (2) het semiotisch aspect - de regels of conventies die betekenis genereren, (3) het sociale aspect - de verspreiding en distributie van de tekst.

De algemene verdeling van het medium in drie onderdelen toepas ik op de muurgedichten op volgende manier. Onder de materiële drager betrek ik het materiaal waarin het gedicht verschijnt. Onder de semantische aspect de vormgeving van het muurgedicht waarmee heel vrij omgegaan kan worden en die de betekenis van de tekst kan verschuiven en veranderen. Onder de sociale aspect versta ik dan de functie van de locatie. Die draagt ook betekenis en oproept associaties die het leesproces beïnvloeden, net zoals een boekomslog de receptie van een boek beïnvloedt. Het heeft ook invloed op welke lezers, voorbijgangers, de muurgedichten kunnen gaan lezen. De beste muurgedichten zijn die waarin volledig gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheden van alle drie dimensies en waarin de drie aspecten elkaar doorlopen.

In het geval van muurgedichten is het medium niet slechts een tekstdrager. Het is een van de kenmerkende basis elementen, een vaste onderdeel van het muurgedicht. In vergelijking met een tekst in boek wordt in een muurgedicht

meer nadruk op de materiële drager en op het semiotisch aspect gelegd. De materiele drager kan zelf de betekenis genereren. Met de vormgeving kan op de muur veel meer gespeeld worden dan op een pagina.

Het sociale aspect onderscheidt het muurgedicht het meest van een gewoon gedicht. De traditionele distributie van een gedicht betekent het drukken, uitgeven, verkopen of voordragen of verspreiden van de tekst. De lezer zoekt de tekst in de meeste gevallen zelf op door een boek te kopen of naar een voorlezing te gaan. Muurgedichten worden echter in openbare ruimte gepubliceerd en de lezer wordt door de teksten ‘gevonden’. Hij of zij komt de teksten meestal toevalig op onverwachte plaatsen en in onverwachte situaties tegen. De distributie van muurgedichten is dus wezenlijk anders dan die van gewone gedichten.

3.2.1 Wisselwerking tussen tekst en materiaal

Mogelijke materialen

De muurgedichten in straten en landschap worden geplaatst op uiteenlopende soorten materiaal. Meestal worden de letters geschreven op bakstenen of op beschilderde muren, maar ze worden ook gebeiteld in steen. Men komt teksten tegen gegoten in metaal, gegraveerd in glas of acril. Ander mogelijk ondergrond is hout, waarin de letters gebeiteld of simpel erop geschreven worden. Zeldzamer materiaal is thermoplast (die gebruikt werd op een wegdek in Tilburg) of neon buizen (op een dak in Rotterdam en in Waterland). De muurgedichten worden echter ook in minder standvastige materialen vervaardigd, voor tijdelijke muurgedichten werden zelfs fruit en bierfiltjes gebruikt (in Tilburg).

Van dit kort overzicht blijkt duidelijk hoe uiteenlopend de mogelijkheden van een materiële drager zijn. Ieder materiaal roept bij de lezer een andere associatie op, metaal is hard en koud, hout lijkt warm, glas is breekbaar en doorzichtig, acril lijkt vergeleken met glas op een lager niveau te staan. Woorden die gebeiteld zijn in steen, worden anders waargenomen dan die die

gevormd zijn van neon buizen schijnend in de nacht. Interessant is verder op wat voor manier het betreffende materiaal gebruikt wordt. Vaak gaat het om platen die in plaveisel liggen (steen, metaal), of aan een muur vastgemaakt worden (glas, acril, metaal).

Maar er zijn ook andere originele ideeën. De gedichten worden ook in grote ronde stenen gebeiteld en in het landschap geplaatst. In zulke gevallen is het muurgedicht in een afzonderlijk stuk materiaal vervaardigd die pas secundair een plaats in de omgeving krijgt. De tekstdrager kan echter ook een integraal onderdeel van de omgeving zijn. Het gedicht staat bijvoorbeeld op een bankje of een rioolputdeksel (Den Haag, Utrecht) en dient als verfraaiing ervan.

Het materiaal, de eigenschappen ervan en de associaties die het oproept, beïnvloeden de perceptie van de tekst. Muurgedichten die gebruik maken van de eigenschappen van de tekstdrager zijn heel interessant. De uitvoering van sommige muurgedichten moet echter juist de eigenschappen van het materiaal negeren. Er worden gedichten op ramen van woningen geplaatst die als een soort gordijn dienen. Twee van zulke gedichten vindt men in Den Bosch (H. Andreas: *Anders*) en in Woudrichem (K. Spiering: *Thuis*).

Hans Andreas: *Anders*, Den Bosch, op een raam

Relatie tussen materiaal en inhoud van het gedicht

Bij de beste muurgedichten ontstaat een wisselwerking tussen het materiaal en de inhoud van de tekst. Niet bij alle muurgedichten is natuurlijk een directe relatie tussen inhoud en materiaal aanwezig. Bij veel muurgedichten is de relatie

echter wel aantoonbaar en neemt verschillende vormen aan. Die worden in volgende onderdeel besproken met voorbeelden van de muurgedichten.

Inhoud van gedicht verwijst naar het materiaal

Soms wordt in het gedicht direct over het materiaal gesproken. Dat geldt ook voor de eerder uitgebrachte gedichten die uitgekozen werden naar het vooraf gepland materiaal, bijvoorbeeld gedicht *Poëzie* van Ellen Warmond. Dit muurgedicht is gebeiteld in een stenen plateau in het plaveisel in Tilburg

Poëzie

Poëzie is een steen

die een steen ontmoet

en moet slikken van ontroeping

Een wonder maar nog onvertaald

Want zonder taal zijn en alleen

een steen en een andere steen.

De poëzie wordt in dit gedicht vergeleken met een steen. Het aansluitend gecreëerd beeld kan geïnterpreteerd worden als beschouwing over de poëzie die de alledaagse leven doorgrondt en de lezer naar de echte werkelijkheid laat kijken. Menselijke fantasie en taal kunnen de alledaagse dingen tot iets hoger omtoveren. Dat het gedicht juist in een steen staat, maakt het boodschap nog intensiever. Er is niet meer sprake van een slechts denkbeeldige steen die voor de geest gehaald moet worden, de steen ligt er in het echt direct voor de lezer. Het herinnert de lezer erop dat de boodschap juist voor deze steen geldt en zo ook voor alle andere alledaagse dingen. Het kan de lezer aanzetten om met meer aandacht om zich heen te kijken en de alledaagse dingen naar wonderen 'vertalen'. Om niet te vergeten dat deze steen zelf is omgezet tot iets anders door het beitelten van het gedicht erop.

Materiaal geeft extra dimensie aan het gedicht

In andere gevallen wordt in de tekst niet expliciet over het materiaal gesproken. Er is echter wel een relatie met het materiaal die een extra dimensie aan de boodschap geeft. Bijvoorbeeld op bibliotheek Ypenburg in Den Haag

vindt men een versje van J. Körmeling: *Wie ver kan kijken,/ kan ver denken*. De deur waarop deze spreuk staat is van glas, dus helemaal doorzichtbaar. Dat bemiddelt voor de bezoeker een mooi grapje.

Ander muurgedicht in glasplaat ligt in Den Bosch. Het gedicht van W. Hussem roept het beeld van een vogel op dunne laag ijs op. Het materiaal representeert duidelijk het ijs en de indruk wordt nog versterkt doordat de glasplaat en deel van de vloer vormt en men de eronder stromende water kan zien. De lezer kan zich op dat manier makkelijk in de wereld van het gedicht verplaatsen en zich zelf als de betreffende vogel voelen.

*Je zou de rust moeten hebben
van een vogel gezeten op een tak
de voorzichtigheid van te staan aan een afgrond
de lichtvoetigheid van lopen op dun ijs*

Speciaal voor een wal van boomstammen in Udenhout werd een gedicht over bomen geschreven. De boomstammen zijn in planken gezaagd en het gedicht begint met een variatie op de spreekwoordelijke ‘door de bomen het bos niet zien’. Dat is een prachtige toespelling op de gebruikte ondergrond.

*Wie door deze bomen het bos nog ziet
ziet majestueuze reuzen in diepe rust
zei de geïmponeerde chaoot en legde
kordaat aan zijn hersenstam de bijl.*

Er werd al gezegd dat voor de muurgedichten ook veel minder standvastige materialen gebruikt worden. Van hetzelfde auteur en typograaf (Nick J. Swarth en S. Neijns) die de muurgedicht op boomstammen hebben bedacht, komt ook het idee voor een tijdelijk muurgedicht samengesteld helemaal van appels (totaal 3034 stukken). In het gedicht wordt niet direct over appels gesproken, maar het eten in het algemeen en daarmee samenhangende energie verbruik zijn wel het onderwerp.

Ik ben door mijn dagelijks maal geroerd,

*ik ben geroerd door mijn eten.
Mijn lichaam benut de energie om haar
cellen uit te wonen.
Van die parasitaire toeren,
dat moet een mens wel roeren.*

Er moet opgemerkt worden dat de kunstenaars duo nog een ander ‘appelgedicht’ realiseerde, de tekst heeft echter in dat geval geen relatie met het gebruikte materiaal.

*Liever toch een werkwoord dat
wordt verbogen, hard of zacht
dan een zelfstandig naamwoord
vastgeknoopt aan een geslacht*

Hetzelfde geldt ook voor hun derde tekstje, gemaakt dat keer, van 500 pompoenen:

*Liefje laaf je,
leef je leven!*

Gedicht verwerkt het materiaal als thema

Het materiaal hoeft niet alleen met de inhoud van het gedicht samen te hangen zoals in voorafgaande voorbeelden. Het materiaal kan zelfs het centrale thema van het gedicht worden. Dit gebeurt vooral bij muurgedichten die in opdracht geschreven zijn speciaal voor projecten. Daar is zich de dichter al bewust van het karakter van het gepland muurgedicht. Gedichten van G. Kouwenaar ‘*Woorden op glas*’ en van Hella S. Haasse ‘*Geen letter blijft...*’ binnen het project Transparant in Scheveningen zijn daar prachtige voorbeelden van. Beide gedichten verwerken het materiaal als thema en er wordt op de eigenschappen van glas (breekbaarheid en doorzichtigheid) toegespeeld.

Hella S. Haasse thematiseert in haar gedicht het hele idee van het plaatsen van poëzie buiten in de openbare ruimte. Ze stelt dat in de natuur geen letters bewaard kunnen blijven, omdat de water, lucht en de grond, gerepresenteerd

door zand, steeds in verandering zijn en daar kunnen geen blijvende teksten staan. Ze vraagt zich dan ook af of het wel nodig is, een gedicht in de vrije natuur te plaatsen - een onnatuurlijke ‘monument’ voor taalkunst. Het glas waarop haar gedicht staat is volgens haar ook geen blijvend materiaal, als iemand de behoefte heeft een gedicht buiten te plaatsen, zou men het in steen of metaal moeten doen. Maar dat is geen kritiek, want de breekbaarheid van glas brengt de dichteres en de lezer tot een dieper inzicht. – De plaats waar de gedichten wel altijd kunnen blijven staan, zijn het hoofd en het hart. Daar hebben de taal en de verbeelding altijd hun thuis.

*Geen letter blijft bewaard in zand
of laat zich op de golven verven.
De lucht – zelfs als er wolken zwerven –
is onbeschrijfbaar transparant.
Moet, op de grens van zee en land
taalkunst een monument verwerven?
Laat dan elk woord in marmer kerven,
in brons gegoten worden, want
hoe duurzaam is een glazen wand?
Hier staat de wenk: gedenk de scherven!
Onzichtbaar in de tekst gebrand.
Verbeelding, taal die leeft, houdt stand
in hoofd en hart: niet te bederven,
door tij noch ontij aangerand.
H. Haasse: Geen letter..., Scheveningen*

Het gedicht van H. Haasse is een uiterst prachtig voorbeeld van de mogelijkheden van het genre muurgedichten. Het is een soort poëtische muurgedicht die over de taalkunst gaat én over het proces van het plaatsen van het muurgedicht. Het maakt verder op een uitstekende manier gebruik van de situatie waarin zich de lezer bevindt. Er wordt letterlijk de omgeving van de lezer beschreven (Scheveningse strand) en de glazen wand waarvoor de bezoeker staat te lezen, om aan het eind van het gedicht tot een verheven conclusie te komen.

3.3.2 Vormgeving

Van de vormgeving wordt op meer niveaus gebruik gemaakt. De eerste laag is de typografie - de vorm van letters. De tweede is regelbewerking en verdeling van strofes. De derde ten slotte is, hoe het muurgedicht als een geheel eruitziet - het gebruik van achtergrond kleuren, van de oorspronkelijke achtergrond etc. Deze drie lagen worden er met voorbeelden besproken. De vormgeving heeft een groot invloed op de manier waarop een muurgedicht waargenomen wordt. Dat wordt duidelijk bij het vergelijken van muurgedichten die van identieke gedichten uitgaan, maar op algeheel verschillende manieren vormgegeven worden.

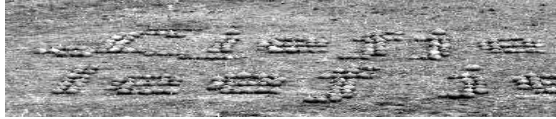
Typografie

Bij muurgedichten die gebeiteld, gegoten of gegraveerd worden in steen, metaal, glas of acril, is meestal een al bestaande typografie gebruikt. Letters die echter geschilderd op muren of op een ander materiaal worden, zijn meestal met meer creativiteit vormgegeven. Dat komt doordat het schilderen, wat de technologische voorwaarden betreft, minder moeilijk is en de kunstenaars ongewone vormen makkelijker kunnen aanbrengen. Voor de geschilderde teksten wordt soms een algeheel nieuwe typografie bedacht. Dat geldt bijvoorbeeld voor de muurgedichten van het Leidse project, waarin elk gedicht een ander, eigen typografie krijgt.

De typografie is soms gebaseerd op typografie die gebruikt wordt in andere media of techniek. Zo komen er letters voor die eruitzien alsof ze getypt zijn op een oude schrijfmachine. Die vindt men in Veenendaal. Ze staan daar op doorzichtige acrilplaten aan bakstenen muren. Daar lijken de letters alsof ze uit een andere context gehaald zijn. Dit lettertype wordt in boeken, laat staan voor gedichten, heel weinig gebruikt. De muurgedichten lijken meer een pagina uit een oud loonstaatboek.

Andere typografieën inspireren zich bij het manier waarop letters aangepast waren voor de beginnende computer softwares. Soms is dit lettertype veroorzaakt door het gebruikte materiaal. Bijvoorbeeld letters samengesteld van

appels of pompoen hebben haast geen andere mogelijke vormgeving. De ‘appelgedicht’ oogt echt als digitale schrift; de letters van de ‘pompoengedicht’ lijken echter meer op cursief met mooie majuscules. Hetzelfde gedicht, met dezelfde typografie, werd gemaakt ook van bierviltjes.

N.J. Swarth: *Lief je laafje, Tilburg*

De typografie van het muurgedicht ‘Majesteuze reuze’ in Udenhout sluit bij dit stijl aan. De letters zijn er verdeeld over houten planken, waarbij slechts verticale strepen aangebracht zijn. Dat maakt de indruk van digitale letters, ook al zouden er normale letters geschilderd kunnen worden.

N.J. Swarth: *Majesteuze reuzen, Udenhout*

De typografie kan verder ontworpen worden naar de handschrift. Soms is die geïnspireerd door de handschrift van de dichter zelf. Een neon versregel in Waterland is daar een voorbeeld van.

In een muurgedicht wordt niet altijd één en hetzelfde lettertype gebruikt, wat invloed op de perceptie heeft. Bijvoorbeeld het gedicht *Er was iemand* van T. Jansen krijgt een ander lading door het gebruik van schuine en vette letters.

T. Jansen: *Thuis, Gilze*

Dit muurgedicht is vormgegeven als een script van een toneelstuk. De directe redes, ook wel met aanhalingstekens aangegeven, staan er cursief. De met vette letters geschreven ‘iemand’ en ‘ik’ doen denken aan personages van een toneelstuk en het hele gedicht openen en afsluiten.

Hier hangt ook het gebruik van verschillende kleuren van de letters mee samen. Door de kleuren kunnen bepaalde woorden benadrukt worden en de boodschap wordt aangepast. Soms illustreert de kleur de betekenis van het woord. Een mooi voorbeeld is het muurgedicht *Sarah Bernhardt* in Den Bosch. Het sleutelwoord ‘bloemen’ is in de kleuren van regenboog geschilderd en roept het beeld op van een kleurrijk bos bloemen op.

De kleur en typografie roepen soms zelf het onderwerp op waarover het gedicht gaat. Dit indruk wordt nog versterkt door het passend gebruik van de achtergrond kleuren. In Waterland is gedicht *Reiger* van H. Warren geplaatst. De lange letters doen echt aan beentjes van een watervogel denken. Tevens staat het gedicht op blauw achtergrond. Het muurgedicht roept met succes het beeld van een reiger op die in het water stapt en naar voedsel zoekt.

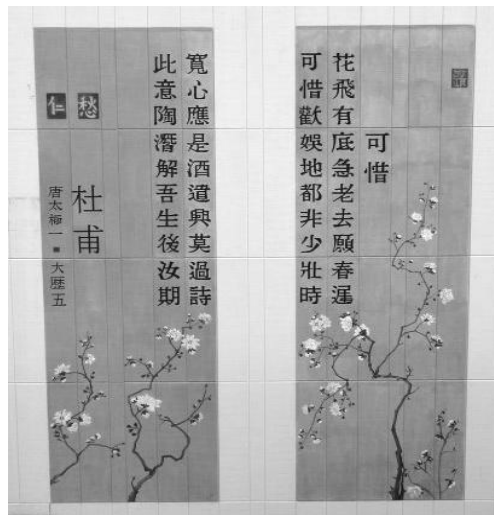
H. Warren: Reiger, Monnickendam, Waterland

Bij ander muurgedicht in Waterland, Monnickendam worden de letters zonder onderste gedeelte geschilderd. Daardoor suggereren de regels het springen van een kikker, waarover het gedicht van S. Kaars gaat. Dit speelse aspect wordt nog ondersteund door het felle groene achtergrond.

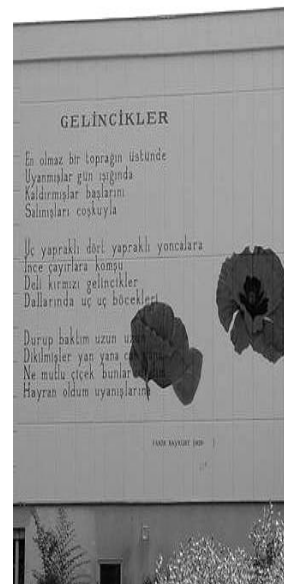
De laatste voorbeelden van typografie voelen deels als schilderijen aan. De lezer kan hier de betekenis van de woorden nog steeds begrijpen. Er worden echter ook muurgedichten in vreemde talen geplaatst (veel zijn er in Leiden). Om die te verstaan moet lezer die de taal niet kent, achteraf een aanvullende vertaling lezen.

Bij talen die het Latijnse alfabet gebruiken, zijn de letters wel leesbaar, maar de betekenis ontgaat de lezer. Er doet zich een paradox voor, de vertrouwde letters veranderen slechts in beelden.

Nog extremer is de situatie van muurgedichten in talen die een ander alfabet hanteren. Daar verliest de lezer helemaal het touw en kan de boodschap slechts raden. Hij of zij kan zich door de intuïtie laten leiden en van het beeld die de vreemde letters creëren genieten. Zulk muurgedicht werkt in de eerste instantie als schilderij. Pas bij het lezen van aanvullende informatie komt het als een gedicht voor.

Du Fu: Kexi (Helaas), Leiden

F. Baykurt: Gelincikler (Klaprozen), Leiden

De vormgeving krijgt bij zulke muurgedichten een uiterst belangrijke rol, want het is de enige wat de lezers onmiddellijk kan waarnemen. Typografie, kleuren en mogelijke bijbehorende illustraties maken het gedicht op zich en kunnen de lezer naar de boodschap leiden. Pas secundair wordt de door vormgeving opgeroepte verwachting gecorrigeerd of helemaal veranderd door het lezen van de vertaling. Om K. Zijlmans te citeren die een essay schreef over de muurgedichten in Leiden: ‘Het is de mate van interactie tussen de tekst als

drager van betekenis, de typografische vorm van het gedicht, het lettertype en de kleur van letters en ondergrond die een spannend beeld oplevert.’¹⁶

Regelbewerking

Bij de meeste muurgedichten wordt de traditionele vormgeving gehandhaafd. De regels lopen recht en horizontaal zonder onderbreking. Dat geldt zowel voor gevels als straattegels. Dat deze vormgeving in de openbare ruimte niet de enige juiste hoeft te zijn, blijkt na het bekijken van de muurgedichten in zwerfkeien rond Breda. De verzen lopen er recht en zijn verdeeld in strofes zoals op een pagina. Maar ze zijn gebeiteld op grote ronde stenen gezet in de vrije natuur. Deze rechte regels voelen er onnatuurlijk en storend aan. Een alternatieve regelbewerking zou er veel beter passen.

Zo’n alternatieve vormgeving van regels vindt men bijv. in Tilburg. In het gedicht *Mussenmanieren* maken alle regels een andere boog wat op de brede gevel verfrissend en inspiratief aanvoelt. In het gedicht wordt over ‘fladderende mus’ en ‘een veer in vrije val’ gesproken, wat deze regelbewerking mooi associeert.

Het idee van alternatieve regelbewerking viel ook in Waterland op goede bodem. Het is er in meerdere gedichten gebruikt. De regels lopen bijvoorbeeld tevens aan het eind van het vers uiteen (R. Scholten: *Baars*) of suggereren de beweging van de vis waarover het gedicht gaat (T. Deel: *Paling*). In het laatst genoemde muurgedicht wordt daarnaast gebruik gemaakt van de op de locatie al aanwezige afvoerpijp. De pijp scheidt op een speelse manier de woorden aan het eind van elke vers van de rest van het gedicht.

Verdeling van regels, strofen, (woorden)

De verdeling van versregels en strofes beïnvloedt de leeservaring en interpretatie van een gedicht. Bij de muurgedichten kan de verdeling

¹⁶ Zijlmans, K. (1996). *De stad als gedicht*.
<<http://www.muurgedichten.nl/toelichting.html>>

veroorzaakt worden door het gebruikte materiaal en locatie of door het voorgenomen doel van de plaatser.

De regels zijn in een boek soms verdeeld, omdat de pagina's niet breed genoeg voor zijn. Dit kan in de openbare ruimte ook gebeuren, hoewel er voor qua maat passende plekken gekozen kon worden. Bijvoorbeeld in Tilburg staat het gedicht *Opdrach* van J. van de Ven op een grote, bijna twee meter hoge, glasplaat. De schrift, gebaseerd op handschrift van de auteur, is echter heel breed. De regels passen niet in volledige lengte op de plaat en zijn gescheiden afgezien de oorspronkelijke structuur van de verzen. Het muurgedicht oogt daardoor een beetje vreemd en onafgemaakt. Tegelijk suggereert dit een alledaagse ervaring van vel papier die niet breed genoeg is.

Regelbewerking verschilt van oorspronkelijke tekst

Regelbewerking die van de originele tekst verschilt hoeft niet alleen door de eigenschappen van het medium veroorzaakt worden. Hij kan ook de bedoeling van de plaatser zijn. In het eerste gedeelte van dit hoofdstuk kwam al de verdeling van proza in versregels aan bod. Als voorbeeld werden Crones teksten in Utrecht gegeven. Door een iniciator van het project werden de zinnen verdeeld en in vorm van een gedicht opgeschreven, met versregels en lege vlak eromheen. Daardoor komt het enjambement voor, de zinnen eindigen niet aan het eind van de versregels. Telkens ontstaat daardoor spanning veroorzaakt door verwachting hoe de tekst in de aanstaande versregel zal verlopen. Met dit aspect werkt de proza normaal niet. De ervaring van de zinnen uit Crones verhalen wordt door de invoering van versregels aanzienlijk verschoven. De woorden zelf krijgen meer nadruk dan het beoogde betekenis van de complete zinnen. De lezer wordt gedwongen meer aandacht aan de taal dan aan de betekenis te besteden. Er komt de zogenaamde foregrounding van de taal voor.

Verdeling van strofes

De verdeling van strofen respecteert soms de verdeling van oorspronkelijk achtergrond. Bijvoorbeeld in Den Haag staat op een huis een gedicht van L.

Verhoeven. Op elk verdieping van het gebouw staat er een strofe van het muurgedicht.

L. Verhoeven: Scheveningse weg, Den Haag

Bij een muurgedicht van het project Woordenstroom staan de strofen niet onder elkaar zoals gewoonlijk. Ze zijn naast elkaar geplaatst wegens de vorm van de brug waarop ze aangebracht zijn.

G. Moorman: De zondvloed is nakende, sluis Lemmer, project Woordenstroom

Aparte letters

Een nog extremer voorbeeld van alternatieve verdeling is het speciale gedicht in Tilburg in Wilhelminapark. Het gedicht *Roeien ('s middags)* van Nijhoff wordt hier verdeeld in afzonderlijke letters die ieder een eigen stoeptegel kregen. De stoeptegels worden er op een ongeveer een meter afstand geplaatst in het park en samen het muurgedicht vormen. Om die te kunnen lezen, moet de voorbijganger vrij lang door het park lopen.

Op een gelijke manier zijn ook twee verzen in Veenendaal vormgegeven. In een trottoir staan er op regelmatige afstanden tegels met telkens één woord of een paar woorden die samen een muurgedicht vormen. De bedoeling is dat de versjes ook achterstevoren leesbaar zijn en aan de voorbijgangers in beide richtingen een betekenis overbrengen. Dit is een interessant en ongebruikelijk idee. Maar de auteur van de verzen, Driek van Wissen, is zelf een beetje sceptisch over het idee en kritisch over eigen werk: ‘Het was geen gemakkelijke opgave en de vormeisen waren zo dwingend dat het uiteindelijke resultaat eerlijk gezegd over het algemeen weinig meer met poëzie te maken had. Het was al heel wat als de zinnen nog enigermate zinnig waren.’¹⁷

De beperkingen van zulk in openbare ruimte bleken ook straks: ‘Bovendien bleek mij (...) dat de inhoud van de regels in een en dezelfde looprichting niet altijd eenduidig was, dit mede door de noodgedwongen afwezigheid van leestekens.’ Maar de schrijver vond het uiteindelijk een interessant opgave om de grenzen van de poëzie te kunnen onderzoeken.

Kleur

Bij de vormgeving van muurgedichten wordt ook veel meer dan bij gewone gedichten gebruik gemaakt van verschillende achtergrondkleuren. In enkele gevallen staan bij de tekst zelfs illustraties.

De achtergrondkleuren spelen soms op de inhoud van het gedicht toe. In verschillende steden vindt men meerdere gedichten die over een vis of een vogel gaan en waarin de letters op blauwe achtergrond prijken die water respectievelijk hemel suggereert. Bijvoorbeeld in *Waterland* staat *Ballade van de ansjovis* en *De paling*, beide van T. Deel en *Meeuwen* van M. de Groot. Grappig is de vormgeving van het gedicht *Nederlandse Spoorwegen* van C.B. Vaandrager die in Leiden aangebracht is in de traditionele NS kleuren - geel en blauw.

¹⁷ Wissen, D. Van. *Stoeptegels en Koe-wismaster*. Op: Dichter in het Vaderland, <<http://www.kb.nl/dichters/wissen/wissen-vaderland-9.html>>, 23 mei 2010

De achtergrond kleuren bedekken soms helemaal de oorspronkelijke achtergrond en op die manier wordt er een helemaal nieuwe, kleine stuk omgeving voor de tekst gecreëerd. Soms wordt andersom juist met de oorspronkelijk achtergrond creatief gewerkt. In Waterland suggereert een onderdeel van een houten wand suggereert het oog (en regels van de tekst het lichaam) van een walvis waarover het unaniem gedicht gaat.

D. Hillenius: De walvis, Watergang, Waterland

Illustraties

In Leiden wordt enkele keren met een illustratie verwezen naar de inhoud van het gedicht. Er zijn bijvoorbeeld klaprozen geschilderd op de achtergrond van een gedicht die over deze bloemen gaat. Er werden ook de oude liedjes vermeld, die men bijvoorbeeld in Den Haag vindt (*In Den Haag daar woont een graaf...*) en in Den Bosch (*Daar gaat naar Den Bosch toe zoete lieve Gerritje...*). De liedjes zijn gekozen, omdat er over de betreffende stad gezongen wordt. Interessant is dat beide teksten begeleid worden met een standbeeldje van het personage waarover het liedje gaat. Er wordt telkens slechts het eerste regel van het liedje aangebracht. In Den Haag illustreert het beeldje duidelijk wat in de tekst verder gebeurt (*...wijst hij met zijn handje*). Alleen de lezer die de rest van het liedje kent, kan alle connotaties begrijpen en het muurgedicht waarderen.

*In Den Haag
daar woont een Graaf
(en zijn zoon heet Jantje.
Als je vraagt
'Waar woont je Pa?'
dan wijst hij met zijn handje.)
Anoniem, Lange Vijverberg, Den Haag*

Identieke teksten in verschillende vormgeving

In dit hoofdstuk bleek dat de vormgeving een heel belangrijk rol heeft bij de perceptie van een tekst. Dat kunnen nog twee verschillende ontwerpen van één gedicht illustreren. Sommige initiators kiezen namelijk onbewust voor gedichten die al eerder ergens elders gerealiseerd werden. Het is interessant om te zien hoe verschillend de aanpak van één en dezelfde tekst kan zijn.

K. Schippers: *Koe*, in Waterland (links) en in Tilbur (rechts). De letters gegraveerd in de stoeptegels zijn na de jaren bijna onleesbaar. Het verschillend opzet van de initoators is wel duidelijk.

W. Hussem: *Zet het blauw*, in Gilze (links) met blauwe letters op wit achtergrond en in Leiden (rechts) met witte letters op blauw achtergrond. De typografie in Gilze associeert de zee en de wind.

3.3.3 Wisselwerking tussen tekst en locatie

In dit hoofdstuk wordt de rol van de locatie besproken. De omgeving kwam zijdelings aan bod in de voorafgaande hoofdstukken over materiaal en vormgeving. In dit hoofdstuk wordt de locatie zelf besproken, niet in de relatie met andere onderdelen van het medium, maar in relatie met de tekst en de wisselwerking ertussen.

De locatie kan men verder in twee categorieën verdelen. De eerste is de positie van de tekst in de ruimte. Dat wil zeggen op welke plek in de straat of landschap de tekst geplaatst is: hoe hoog hij staat, hoe zichtbaar hij is etc. Tweede is de functie, geschiedenis en cultureel maatschappelijk context van de plaats en van zijn bredere omgeving.

Positie van tekst in ruimte

De muurgedichten kunnen op een muur op de ooghoogte staan, maar ook beneden in het trottoir of helemaal boven onderaan een dak. De geschilderde gedichten met grote letters staan meestal hoger, gedichten in acriplaten met kleine letters zijn op de ooghoogte. Dat is logisch, de text moet zichtbaar en leesbaar blijven. Maar bijvoorbeeld in Veenendaal staan alle gedichten heel hoog, alhoewel ze met redelijk kleine, dunne letters in een plaat gegraveerd zijn.

De teksten zijn wel leesbaar, maar de vraag is, wie de doorzichtbare platen eigenlijk opmerkt en er aandacht aan wijdt? Het lijkt alsof de gedichten geplaatst zijn boven de levenssfeer van de bewoners, zodat ze hen niet storen. In Woudrichem vindt men versregels onderaan dakranden. Die zijn echter decoratie van een al aanwezig architectonisch element en passen goed in de ruimte.

Het is ook van belang of het muurgedicht op een zichtbare plek staat of eerder verscholen is achter een boom, in een portiek etc. De minder opzettelijk zichtbare muurgedichten bieden de voorbijganger een intensievere ervaring van het ontdekken van het gedicht en van de boodschap ervan. Alle muurgedichten worden natuurlijk geplaatst om gelezen te worden. Om aandacht naar de minder zichtbare gedichten te trekken, worden soms creatieve truckjes verzonnen. In het onderdeel over het gebruik van kleuren werd al het gedicht *Nederlandse Spoorwegen* vermeld. Het staat in een portiek en voor beter zichtbaarheid wordt het nog in een tegenoverstaande spiegel gereflecteerd. Zo is het muurgedicht zichtbaar voor voorbijgangers uit beide richtingen. Maar alleen voor degenen die naar het treinstation lopen ook leesbaar (het staat in een straat die naar het station leidt).

Ten slotte is de omvang van de gerealiseerde tekst van belang: hoe veel plaatst het muurgedicht inneemt ten opzichte van de omgeving. Een gedicht voelt anders aan als het op een heel klein bordje staat of direct geschilderd is over de hele breedte van een gevel. De grote muurgedichten kunnen schreeuwend en pompeus aanvoelen, terwijl de kleine dan weer niet interessant en goedkoop kunnen voorkomen. Het uiteindelijke effect hangt van de vormgeving en van de inhoud van de tekst af.

Cultureel maatschappelijke context van locatie

De cultureel maatschappelijke context van de locatie bepaalt in sommige gevallen voor welk gedicht wordt gekozen. Bij de lezers die de beoogde samenhang van de locatie en de tekst kennen, beïnvloedt deze kennis de leeservaring en de interpretatie. Maar de lezer hoeft niet altijd de geschiedenis

van het gebouw waarop het gedicht geplaatst is te kennen. Er zijn ook duidelijkere verbanden, bijvoorbeeld als er een gedicht waarin over God gesproken wordt, aangebracht is direct achter een kerk (Vasalis: *Vliender*, Den Bosch) En er zijn er meer van zulke verbanden. De relatie tussen de locatie en de tekst kan heel uiteenlopende vormen hebben. In principe kunnen die in volgende drie categorieën verdeeld worden.

Relatie tussen de tekst en de locatie

A. Bij muurgedichten die in de eerste categorie gerangschikt kunnen worden, is met de teksten naar een band met de locatie gezocht. Dat doen de initiators die een naar hun mening passend gedicht voor de locatie kiezen. De band met de plaats wordt soms pas achteraf gezocht, bijvoorbeeld door kranten die over het muurgedicht berichten en een argument voor de keuze willen geven.

B. In de tweede categorie heeft de tekst een hechtere band met de locatie. Het geplaatste gedicht gaat letterlijk over de locatie, de bepaalde plaats is het thema. Hier behoren zowel in opdracht geschreven als ook eerder uitgebrachte teksten. De locatie hoeft niet letterlijk in de tekst genaamd worden. Uit het gedicht is wel duidelijk dat het door de plaats geïnspireerd is.

C. Het meest nauwe relatie komt voor als de locatie noodzakelijk is voor de interpretatie en het begrijpen van het gedicht. De plaats is een coherent onderdeel van het muurgedicht en zonder die zou de tekst niet op juiste manier te begrijpen zijn. In deze laatste groep vindt men de beste muurgedichten. Hier komt het genre het best tot zijn recht.

De relatie van tekst met de locati is een heel interessant aspect van de muurgedichten. De categorieën worden gedetailleerd met voorbeelden besproken.

A. Tekst en locatie zijn in overeenstemming

In deze categorie behoren gedichten waarin wel een soort overeenstemming tussen de locatie en de tekst bestaat. Bijvoorbeeld in Den Bosch staat op een

boekhandel een versje van Kafka die luidt *Een boek: Een bijl voor de bevroren zee in ons*. Op het trein station van dezelfde stad vindt men een gedicht van J. van Sleuwen over reizen.

*Al reizend ervaart men het leven vreemder:
overal anders en overal eender*

Hier bestaat een relatie tussen de inhoud van de tekst en de gebruiksfunctie van het gebouw. Van gelijke aard zijn muurgedichten die tijdelijk geplaatst werden op het centraal station in Utrecht en die alle over het ‘wachten’ gingen. Een speciaal, aardig geval zijn muurgedichten op huizen van particulieren die over het ‘thuis zijn’ gaan. Men vindt ze bijvoorbeeld in Gilze of in Woudrichem.

Kees Spiering: Thuis; Woudrichem, de Poortstraat 31, op raam

Een subgeval zijn muurgedichten die over het ‘maken van huizen’ gaan. Op een architectenbureau in Tilburg vindt men het gedicht *Brief aan een architect II* van Gruwez.

Het gedicht kan niet alleen op de functie, maar ook op het verleden en toestand van het bouwwerk verwijzen. In Den Bosch staan oude vestingsmuren die hun oorspronkelijke rol hebben verloren. Maar ze vervullen nu een nieuwe functie als keermuur voor het hoge water. Bij de restauratie van 2003 werd in een muur een hoeksteen geplaatst die het verhaal van de muren samenvat met een kort Latijns devies: *Terar dum prosim*. Dat kan vertaald worden als: ‘Ik mag

ten onder gaan, als ik maar nuttig ben' oftewel 'Het geeft niet dat ik slijt, als ik maar van nut ben geweest.'

De gedichten hebben niet alleen relatie tot het gebouw of het bouwwerk waarop ze geplaatst zijn, maar ook tot breder omgeving. In Den Bosch staat op een gevel het gedicht *De hand van Vader* van A. van Assche. De hand wordt in een versregel met het polderland vergeleken. En heel dichtbij de plaats bevindt zich werkelijk een prachtige polder.

Bij de voorbeelden die tot nu toe behandeld worden was de relatie op het eerste gezicht zichtbaar. Maar het kan ook ingewikkelder zijn. De locatie is bijvoorbeeld uitgekozen omdat het een belangrijke plek voor het culturele leven van de stad is of was. In Uden is een muurgedicht geplaatst bij stichting die aan de wieg stond van het project Stadsdichter in Opleiding. Het aangebrachte gedicht werd geschreven door stadsdichter die aan het project samenwerkt.

De band tussen de aangebrachte tekst en de locatie kan door de initiator bedacht of eerder toevallig zijn. Het gedicht *Profundis* van I. Gerhardt werd in twee verschillende projecten geplaatst. In beide projecten werd de keuze voor dit gedicht door de invloed van de omgeving verantwoordt, maar telkens op een verschillend manier. In Waterland werd besloten alleen gedichten te plaatsen die over dieren gaan, die in de omgeving leven of leefden. Daarom paste het gedicht er goed in. In Hardewijk werd de band met omgeving pas achteraf gelegd, met minder onderbouwde argumenten: 'Dit gedicht gaat over zwanen. Toepasselijk, want de zwanen zijn veelvuldig te zien op het Veluwemeer.'¹⁸

Een oude traditie is gedenkplaten te plaatsen op gebouwen waar iemand beroemd woonde. Daar nemen de muurgedichten ook een deel aan en de keuze voor het gedicht wordt verantwoordt door de relatie van de auteur met de stad. In Hardewijk vindt men een gedicht van Rimboud. Hij verbleef er voor een maand als soldaat in opleiding. De poëzietegel met zijn gedicht ligt dan ook precies op de voormalige binnenplein van de kazerne. De poging om een band

¹⁸ Baas, Dick: *Muurgedichten*. In: *De weekkrant*, 24 maart 2009

tussen de auteur van het gedicht en de stad te hebben is het meest zichtbaar in Leeuwarden. Daar staat dit idee achter het hele project Poëzietegels.

B. Tekst gaat over de locatie

Van de teksten van auteurs die in de stad woonden is er een stap naar de teksten die over de plaats zelf gaan. Zo vindt men teksten van beroemde en regionale auteurs op muren in Utrecht. (Marsman, Lennaert). Telkens zijn van hun werk verzen uitgekozen die over de stad zelf gaan.

In Den Haag vindt men in een passage een gedicht van G. Achterberg. In het gedicht worden de stad en de passage beschreven. Er worden veel verwijzingen gemaakt naar de klassieke literaire werken waarin de stad herleeft. Het doel van het muurgedicht is aan het hedendaagse gezicht van de stad een cultureel historisch achtergrond te verschaffen. In de passage waar veel mensen koffie komen drinken, kan de lezer echt samen met de dichter denken ‘Ik drink twee werelden, in ene teug.’

*Den Haag, stad, boordevol Bordewijk
en van Couperus overal een vleug
op Scheveningen aan, de villawijk
die kwijnt en zich Eline Vere heugt.
Maar in de binnenstad staan ze te kijk,
deurwaardershuisen met de harde deugd
van Katadreuffe die zijn doel bereikt.
Ik drink twee werelden, in ene teug.
Den Haag, je tikt er tegen en het zingt.
In de passage krijgt de klank een hoog
weergalmen en omlaag een fluistering
tussen de voeten over het graniet;
rode hartkamer die in elleboog
met drie uitmondigen de stad geniet.*

In Woudrichem staat een gedicht van plaatselijke bewoonster C. Korewaar. Het werd speciaal voor de plek geschreven er erdoor sterk geïnspireerd. Het gebouwtje en haar omgeving worden in de tekst precies beschreven. De

voorbijganger vindt op het gebouwtje poëtisch verwoordt precies wat hij om zich heen ziet.

*Klotsend water streelt het bruine staal,
als de visser - zwijgend - zijn netten haalt.
Snerpende riemen, een eendenpaar vlucht.
De dreun van een diesel lost op in de lucht.
Voetstappen naderen, op de wal knarst het grint.
De wieken van de molen klappen in de wind.
De torenklok galmt: verstrijken van tijd.
Verleden en heden, 't is Woerkum gelijk.*

C. Locatie is noodzakelijk voor boodschap van de tekst

De locatie kan ook integrale onderdeel van het muurgedicht zijn. Dat zijn vooral muurgedichten van het project Woordenstroom. De teksten werden in opdracht geschreven en de dichters hebben de locaties samen met de vormgevers vooraf bezocht.

Bijvoorbeeld het muurgedicht van K. Schippers lijkt als twee verkeersborden, op de ene staat 'WAT', op de andere 'ER.' De borden staan aan weerskanten van het Eemskanaal, waardoor deze twee woordjes pas de passende context krijgen. Om een reactie op het kunstwerk te citeren: 'Ineens krijgen die letters daar aan de oever iets komisch, of ontroerends, iets dwingend, hoe je het maar bekijkt. Het roept in ieder geval iets op en dat zal vast de bedoeling zijn geweest van woordkunstenaar K. Schippers.'¹⁹

Een ander gedicht van deze reeks staat op een bootje, waarop de lezer het Sneekermeer kan opvaren. De lezer bevindt zich dan 'ver van het dagelijkse rumoer, de woorden in zich neemt, wordt zich bewust van de nietige plaats die de mens inneemt in het almachtige continuum van tijd.'²⁰ Het gedicht van A. Soepboer gaat over flakte, ruimte en stilheid.

¹⁹ Zijlstra, Rod: Woordenstroom. Op: <http://robzijlstra.wordpress.com/2009/09/21/woordenstroom/>, gepubliceerd op 21 september 2009

²⁰ *Woordenstroom. Taalbeelden langs de Vaarweg Lemmer-Delfzijl*. editie 1, juli 2006,

Geen relatie tussen tekst en locatie

De relatie tussen het gedicht en locatie is natuurlijk niet bij alle muurgedichten aanwezig. Er zijn er veel muurgedichten die deze band helemaal niet bevatten. Bijvoorbeeld bij sommige muurgedichten in Den Bosch en Leiden wordt nadruk op andere aspecten gelegd. Het is interessant om enkele muurgedichten te vermelden waarin deze band ontbreekt, maar men zou hem daar wel kunnen verwachten.

In Tilburg zijn meerdere muurgedichten geplaatst bij het theater, in het kader van het project Poëzietegels rond de shauwburg. Toch is er van de achttien gedichten er geen dat over het theater of een dergelijke kunst zou gaan. Dit project gaat dus uit een helemaal ander idee uit dan bijvoorbeeld de muurgedichten in Leeuwarden. Binnen dat project werden alleen gedichten geplaatst die qua inhoud van de tekst of persoon van de dichter een relatie met de stad hadden. De muurgedichten zonder de relatie tot de locatie zijn interessant ook maatschappelijk. Ze functioneren alhoewel er een belangrijk aspect van het muurgedicht ontbreekt.

En er zijn zelfs muurgedichten die de locatie tegenspreken. In Rotterdam staat op een schutting in Provenierstraat deel van het gedicht *Rotterdam is niet te filmen* van J. Deelder.

*Rotterdam is niet te filmen
de beelden wisselen te snel
Rotterdam heeft geen verleden
en geen enkele trapgevel*

Het gedicht gaat over Rotterdam en daarom is de reden voor de plaatsing in deze stad wel duidelijk. Maar de inhoud van het gedicht staat in contrast met de omgeving. Recht tegenover de schutting waarop het geplaatst is, staan namelijk twee huizen met trapgevels. Daar zit dus 'fout' al in het oorspronkelijk gedicht. Door de plaatsing juist in die omgeving wordt de onwerkelijkheid nog meer zichtbaar.

3.3.4 Locatie als plaats waar zich de lezer bevindt

De literaire teksten richten zich tot de lezer, aanspreken en doen een beroep op hem of haar. Bij de muurgedichten krijgt dit algemeen kenmerk van de literatuur nog een andere dimensie. De normaal meestal anonieme lezer krijgt een karakteristiek, waarmee de auteur kan werken. Het is bekend, waar zich de lezer bevindt - op de bepaalde locatie van het muurgedicht. De lezer is iemand die de mogelijkheid heeft op de plek te komen. De auteur van het gedicht in opdracht of de initiator van het muurgedicht kan van de vooraf bekende omgeving gebruik maken op een creatief manier. Men kan het muurgedicht aanpassen aan wat de lezer in de omgeving zal zien en soms ook in wat voor stemming de potentiële lezer zal kunnen zijn. Men kan veronderstellen dan een gedicht in een stadskantoor door een toevallige lezer die daar zijn of haar zaken komt regelen, ander ervaren wordt dan tijdens een wandeling in een park.

Met deze kennis die geen voor een pagina schrijvende dichter heeft, kan de auteur de invloed van de tekst op de lezer beter voorspellen en hem aanpassen om de gewenste reactie te wekken. De lezer wordt zoals in gewone gedichten aangesproken. Dit kan op verschillende manieren gebeuren. Er kan direct een 'jij' in de tekst staan. Elders wordt dit effect op meer subtiel manier bereikt en de lezer wordt indirect aangesproken.

Lyrische ik in dezelfde situatie als de lezer

In de tekst van sommige muurgedichten is een lyrische 'ik' aanwezig die zich in precies hetzelfde situatie als de lezer bevindt. Daardoor kan zich de lezer heel makkelijk in de boodschap van het gedicht inleven. In het algemeen werkt de poëzie juist op deze manier. Het gedicht heeft in die mate invloed op de lezer in hoeverre hij zich in de lyrisch ik kan inleven. Bij muurgedichten kan dit aspect heel efficiënt gebruikt worden. In Tilburg licht bijvoorbeeld dit gedicht op een wegdek:

*Ik ging naar Tilburg om de ring te zien.
Als dagen vlogen ze voorbij, de auto's
en bussen. Het werd groen. Ik liep door.
Meerdere weken kwijt & toch geen spijt.*

Deze tekst verwijst duidelijk naar de locatie. Er is een lyrisch ik die ieder lezer inderdaad op zichzelf kan betrekken, want de lezer bevindt zich in (bijna) hetzelfde situatie als de lyrische ik. Het gedicht kan de lezer bewegen om eigen situatie met die van de ik te vergelijken. Het kan de lezer bewegen om iets te doen, het kan inspireren, of gewoon een herkenbaar beeld oproepen.

Indirecte voornaamwoorden

Onder de gedichten die de lezer indirect aanspreken behoren ook teksten die woorden bevatten zoals ‘men’, ‘een mens’, ‘iemand.’ Bijvoorbeeld het hele muurgedicht *Blinde vlek* gaat eigenlijk over zichzelf, over de lezer en over het leesproces.

*wat een mens
toch in deze
woorden ziet!
er staat
wat er staat
en zelfs dat niet.*

Met ‘een mens’ wordt duidelijk de lezer bedoeld, dus een voorbijganger die toevallig juist de tekst staat te lezen. Er wordt een grap uitgehaald met de tekst en de associaties die het in de lezer oproept.

Direct aanspreken

Een directe aanspraak voelt nog intensiever aan. Zo’n muurgedicht vindt men in Leeuwarden, in een stoep ligt er tegel met gedicht van Rutger Kopland.

*Een steen in Leeuwarden.
Je staat te lezen en daar staat
in Leeuwarden ligt voor mij
een steen en die is deze.
Maar nu je dit leest
ligt hij te zeggen
in je hoofd ben ik voor jou
geen steen meer.*

Dit muurgedicht beschrijft precies de situatie waarin zich de lezer bevindt. Het is eigenlijk een soort poëtische muurgedicht. De hele tekst gaat erover dat

hij gelezen wordt en wat de leeservaring is. Het aspect van de ruimte wordt er volledig gebruikt.

De bezigheid van de lezer beschrijft ook een gedicht in Den Haag. Het is geplaatst in een metalen plaquette in het trottoir. De voorbijganger krijgt er bevelen over zijn loop en wordt gewaarschuwd voor een mogelijk gevaar.

Eerst naar links

Dan naar rechts

Nog eens links

Kijk uit!

Achter je!

Dit muurgedicht is heel grappig. Het geeft ongewoon commentaar op de meest alledaagse bezigheid, waardoor het lopen vervreemd wordt. Daardoor kan de lezer zijn loop door de stad, naar een bepaalde bestemming, plotseling als een activiteit op zich zien. Hij of zij kan zich ervan meer bewust worden, ernaar met nieuwe ogen kijken en het anders ervaren.

Een gelijk voorbeeld vindt men in Tilburg op een wegdek.

U gaapt. U kijkt. De tijd verstrijkt. Het

is precies wat het lijkt: u bent gezwicht

voor het rode licht & wacht verstoken van

een tune, doodleuk op de lente & het groen.

Alle boven genoemde aspecten komen in dit muurgedicht weer voor. Aan het einde staat een grapje. Het gedicht gaat over in een bijna romantische versje over het wachten voor lente. Het mogelijke wegdromen van de lezer wordt echter doorgebroken door hem of haar aan de werkelijke situatie te herinneren – de lezer wacht eigenlijk vooral op groen op het stoplicht.

Alle deze gedichten maken een beroep op de lezer, ze spreken hem direct aan, beschrijven wat hij doet, maken daar grappen over. Daardoor wordt de gewone kijk van de lezer op de dagelijkse bezigheden doorgebroken. De muurgedichten vervreemden de alledaagse werkelijkheid en verfrissen de ervaring ervan.

In de voorafgaande gedichten werd met de ‘je’ telkens de lezer bedoeld. Deze gedichten werden dan alle in opdracht geschreven. Er zijn echter ook

muurgedichten waarin de ‘je’ in de oorspronkelijke tekst niet aan de lezer werd gericht. Dit ‘je’ kan dan echter op een muur anders worden ervaren dan op een pagina. Dat bewijst het gedicht van C. Baudelaire in Leiden.

In het voorbijgaan

*De straat omgaf mij met haar daverend kabaal en
Lang, slank, in diepe rouw ging mij een vrouw voorbij,
Verheven in haar smart; met fraaie hand liet zij
De zoom van haar gewaad opzweven en weer dalen,*

Op snelle benen en met statueske grootheid.

*En uit haar ogen, loden lucht waar storm ontspringt,
Dronk ik verkramp, bevangen als een zonderling,
Zoetheid die fascineert, genot dat tot de dood leidt.*

Een bliksemflits... en toen de nacht! - Vluchtige schone

*Wier blik mij één moment met levenskracht beloonde,
Zal ik je in het eeuwig leven pas weer zien?*

Elders, ver weg van hier! Te laat! Of nooit misschien!

*Ik weet niet waar jij vlucht, jij niet waar ik zal gaan,
Vrouw die ik had bemind, vrouw die dat hebt verstaan!*

De boodschap van het gedicht verschuift hier enigszins. De aanspraak die oorspronkelijk gericht werd aan het bewonderd personage uit het gedicht, lijkt nu plotseling gemeend te zijn voor de lezer. De vraag lijkt aan de voorbijganger te zijn gesteld, de voorbijganger kan zich met de vrouw uit het gedicht identificeren en zich als het ware aangesproken voelen door het gedicht. Dat is een ervaring die niet tijdens het lezen in een boek zou kunnen worden bereikt. De betekenis van het gedicht verschuift hier met de plaatsing op de muur in de context van de stad.

4. Muurgedichten in de stad

In hoofdstuk 3 werd aandacht besteed aan de muurgedichten als poëtische objecten en aan het proces van waarneming en de mogelijke leeservaringen. Daarbij worden de muurgedichten als teksten beschreven die onlosmakelijk verbonden zijn met het medium dat een nieuwe, eigen benaderingswijze nodig heeft. Het fenomeen muurgedichten bestaat echter niet uit losstaande objecten. Ieder muurgedicht wordt door de lezer in de context van andere, eerder geziene, muurgedichten geplaatst. Net zoals de teksten niet van het medium te scheiden zijn, kan men ook een muurgedicht niet los zien van de breder context van andere omgevende muurgedichten. Op die manier wordt de boodschap van elk gedicht verwerkt tot de boodschap van het groter project en verder van de hele stad. Om het fenomeen muurgedichten volledig te kunnen beschrijven, moet bij de analyse ook dit aspect betrokken worden. Daarom wordt in deze hoofdstuk aandacht gewijd aan de relatie tussen de muurgedichten binnen een poëtische ruimte (een project, een stad) en aan de situatie tussen deze ruimtes (of en hoe ze elkaar beïnvloeden) en aan de imago die door de muurgedichten aan de steden gegeven wordt.

4.1 Muurgedichten binnen de projecten als een geheel

Ieder muurgedicht kan in eerste instantie voor de nieuwe lezer verrassend zijn. Pas later komt de voorbijganger tot het inzicht dat het muurgedicht tot een breder poëtisch geheel behoort. De volgende muurgedichten die de lezer tegenkomt, worden dan anders waargenomen - met minder of juist meer aandacht. Een lezer die een muurgedicht helemaal voor het eerst ziet, reageert anders dan iemand die er één in een ander straat of in een ander stad al gezien had. De muurgedichten binnen omvangrijke projecten worden anders ervaren dan losstaande muurgedichten, die de lezer onverwacht tegenkomt.

Het eerste muurgedicht verrast de lezer, het wordt meestal met veel aandacht en interesse gelezen. Bij de volgende muurgedichten ervaart de lezer

‘de feest der herkenning.’²¹ Maar als het project te omvangrijk is, kunnen de muurgedichten vermoeiend worden. Voorbijganger die zich in poëzie niet interesseert, kan de belangstelling verliezen en de muurgedichten niet meer lezen.

Vooraf voorbijgangers die zich in poëzie interesseren, wijden aandacht aan meerdere muurgedichten. Geïnteresseerde wandelaars die vrije tijd hebben, kunnen dan systematisch op zoek gaan naar alle geplaatste gedichten of aan een georganiseerde wandeling er langs deelnemen. Sommige lezers kunnen zo enthousiast raken, dat ze zelf ideeën voor nieuwe muurgedichten voordragen of deze zelf gaan plaatsen. Wat heeft invloed op de reactie van de lezer wordt in volgende hoofdstuk behandeld.

4.1.1 Bewerking van het medium binnen één project

Hoe de lezer reageert op meerdere muurgedichten binnen een ruimte, wordt onder andere beïnvloedt door de bewerking van het medium. Als de voorbijganger al veel muurgedichten gezien heeft, zijn de tekstdrager en de vormgeving van groot belang. Die geven doorslag bij de snelle keuze van de lezer of hij of zij bij het muurgedicht de trap vertraagt en stilstaat om de tekst te lezen. Het medium moet interessant genoeg zijn om de aandacht van de lezer te trekken. Dan is het belangrijk dat niet alle gedichten binnen één project hetzelfde vormgeving hebben.

Identieke vormgeving

In Leeuwarden (project poëzieroute Leeuwarden) en in Hardewijk (projecten poëzieroute Hardewijk en Dichter bij huis) vindt men reeksen van muurgedichten die binnen een project op identieke manier vormgegeven worden. De gedichten staan in stenen plateaus of op acrilplaten op muren, er wordt hetzelfde lettertype gebruikt en bij ieder gedicht staat nog eens de identieke icoon waarmee de poëzieroute gemarkeert wordt. De vormgeving is in deze projecten niet belangrijk en wordt door de initiators niet benadrukt.

²¹ Jansen, 2005, p. 16

Daardoor verliezen de muurgedichten gedeeltelijk hun potentiaal de lezer te verrassen en te boeien. Eerder dan interesse, roepen de gedichten het ‘aha-effect’ op van ‘dit behoort weer bij de route’ Er ontstaat een verwachtingspatroon. Het muurgedicht verrast niet meer door haar aanwezigheid zelf. Het kan boeien alleen door de inhoud van de tekst, maar het is de vraag hoeveel voorbijgangers de tijd wel willen nemen om het te lezen.

In Hardewijk functioneren de muurgedichten op dezelfde manier als een gedicht in een boek. Er is geen opwaardering van de tekst, behalve het veranderen van het lezerspubliek – het brengen van poëzie aan nieuwe lezers, voorbijgangers. Dit is echter ook omstreden, gezien de boven genoemde. Sommige voorbijgangers hoeven geen behoefte te voelen voor het lezen van weer een ander van de vele muurgedichten.

Ook in poëzieroute Leeuwarden worden de muurgedichten ook op identieke manier vormgegeven, maar er wordt dan heel creatief op de locatie en materiaal toespeeld. Veel gedichten gaan er over Leeuwarden zelf, over het materiaal (steen) of over het leesproces zelf. Dat is bijvoorbeeld de al geciteerde gedicht ‘Een steen in Leeuwarden.’ Hier krijgt de inhoud van de tekst een extra duidelijke verwoording door in een steen gebeiteld te worden, op straat van Leeuwarden. Deze verbinding van de tekst en het medium tilt de oorspronkelijke gedichten naar een hoger niveau. De lezer die deze band opmerkt, kan met interesse ook de andere muurgedichten gaan lezen. In het nadeel van het Leeuwardense project spreekt echter de lengte van de meeste muurgedichten. De lezer moet echt de tijd willen nemen, om de muurgedichten uit te lezen en de boodschap en zijn relatie met de stad tot zich te kunnen laten doordringen.

Vormgeving integraal onderdeel van het muurgedicht

In andere projecten wordt op de vormgeving veel nadruk gelegd. Hij is een integraal onderdeel van het muurgedicht en wordt zorgvuldig gepland vanaf het

begin van het project. Hij kan zelfs een gemeenschappelijk idee achter het hele project zijn die alle muurgedichten in één geheel verbindt.

In Waterland is de vormgeving heel creatief, uiteenlopend. Er zijn zowel heel minimalistische muurgedichten die op de oorspronkelijke achtergrond toespelen als ook schilderwerken die naar oude fraaie boekillustraties doen denken. De vormgeving hangt af van de locatie. Als er bij enkele muurgedichten voor een gelijke vormgeving gekozen wordt, dan is het om straten in één buurt te verbinden. In Broek in Waterland vindt men vier gedichten van één auteur (Chr.J. Geel) en in IJpendam zijn er vijf (van H. Wind) die tevens gelijke vormgeving kregen.

Serie van vier gedichten van Chr.J. Geel in Broek in Waterland

De vormgeving is van groot belang ook in Leiden. In het project 'Muurgedichten' kreeg elke muurgedicht een ander, geheel eigen typografie. Binnen dit project is het streven naar het onderscheiden van de gedichten

duidelijk. Er is behoefte elke van de teksten uniek te maken, aan ieder een eigen uitdrukking te geven, die de mening en boodschap overbrengen. Dat is interessant gezien het project zich als een integraal initiatief presenteert, met gemeenschappelijke thema ‘taal en dichterschap’ die alle muurgedichten juist moet verbinden. De originele typografieën zouden een middel moeten zijn, om de muurgedichten niet eentonig te laten voorkomen. Dit doel wordt echter niet altijd bereikt. De vormgeving in het geheel is tot die mate unaniem, dat meerdere muurgedichten eigenlijk saai kunnen voorkomen. Niet alle lezers houden hun aandacht bij het hele omvangrijke project.

In het project Woordenstroom wordt nog meer nadruk gelegd op het feit dat het om ‘taal-beelden’ gaat. Het visuele aspect is net zo belangrijk als de inhoudelijke. Dat geldt zeker ook voor Leiden. Maar bij Woordenstroom wordt het nog belangrijker gezien, want de opdrachtgevers hebben net zo veel aandacht aan de keuze van de dichters als van de vormgevers gewijd en die hebben aan het hele muurgedicht samengewerkt. De vormgeving, materiaal en locaties zijn zo uiteenlopend, dat ieder muurgedicht werkelijk een kunstwerk op zich werd. Men kan het hele reeks met interesse opzoeken, met zekerheid dat ieder muurgedicht weer een verrassend, ongewoon ervaring bemiddeld.

4.1.2 Idee achter het project

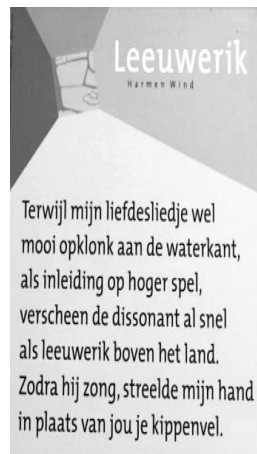
De muurgedichten zijn verbonden niet alleen door aanwezigheid in een stad of buurt en door gelijke medium. De initiators van de reeksen muurgedichten bereiden meestal een opzet, die verantwoordt waarom ze juist zulke muurgedichten in de omgeving plaatsen. In dit onderdeel wordt aandacht besteed aan de theoretische ideeën achter de projecten. Niet ieder project heeft een omvangrijke theoretische verklaring achter de initiatief. De meeste grote projecten hebben die echter wel en die medebepaalt de keuze van de gedichten die geplaatst worden. De gedichten hebben dan meestal iets in het gemeen, ze gaan over hetzelfde thema of moeten in de lezer bepaalde emotie wekken.

Gemeenschappelijk thema

In Leiden is het gemeenschappelijk thema in het project ‘Muurgedichten’ de taal en dichterschap. Dat komt echter niet in alle gekozen gedichten opzettelijk naar voren. Er wordt niet expliciet over de taal en poëzie gesproken. De initiators willen hun thema ook op andere, meer subtiele manieren aan de lezer brengen. Ze plaatsen bijvoorbeeld twee gelijke gedichten genaamd *Blauw* van H. Gorter. ‘Doordat deze twee gedichten op elkaar lijken, ga je ook denken over het dichten zelf,’ zegt over de keuze J.Damen.²²

Gemeenschappelijk doel

Het project in Waterland is gewijd aan dieren. Het idee achter het project is dat dieren hebben plaats moeten maken voor dorpen en steden. De werkgroep Muurgedichten wil daarom ‘een ode brengen aan de dieren die in Waterland geleefd hebben en leven.’²³ Het gaat om dieren die vroeger er veel vroeger een grote rol gespeeld hebben, zoals de walvis en de ansjovis, maar ook over de dieren van vandaag, de weidevogels, de zwaan en de koe. De meeste gedichten gaan dan letterlijk over een dier, enkele eerder over de mens, bijvoorbeeld het gedicht *Leeuwerik* van H. Wind.

Harmen Wind: 'Leeuwerik', IJpendam, Waterland

²² De Muurgedichten van Leiden. *Herman Gorter, Blauw*.
<<http://www.muurgedichten.nl/gorter.html>>, 13 apr 2010

²³ Areópagus, De Muurgedichten, <<http://www.areopagus.nl>>, 18 mei 2010

Als laatste werd een regel van Schierbeek geplaatst: *Het dier heeft een mens getekend*. Het is een veelgelaagde regel, waarin het hele project samengevat kan worden.

In Dichterswijk in Utrecht spreekt zich het project bewust uit over de identiteit van de wijk. Het wil de identiteit reflecteren, vormen en eraan bijdragen. Er staan gedichten van klassieke 17de eeuwse dichters. De portretten van de auteurs die boven elk gedicht staan zijn gevormd uit kleine foto's van de honderden bewoners zelf – bij hun voordeur, in de straat, alleen, met hun familie, met burens. Deze foto's werden door fotografen uit de eigen buurt genomen. Vanaf de overkant van de straat ziet men dus een gevestigde oude dichter, vanaf dichtbij bekende gezichten van de buurtbewoners 'Nieuwe gezichten bij oude gezichten dus, het zijn immers de bewoners die het veranderende gezicht van de stad bepalen.'²⁴ Dit project wil aandacht brengen op de multiculturaliteit van de wijk.

Geïnspireerd door de plaats, de regio

In hoofdstuk 3.3 werd de relatie tussen de tekst en de locatie besproken. Deze relatie staat soms aan het begin van het hele project. De initiators inspireren zich door de locatie, ze uitkiezen de gedichten naar de locatie, en van de relatie ertussen maken ze het thema van het project.

Het doel van het project Waterstroom is de taal, beeld en landschap organisch tot één geheel te brengen. 'Het landschap, de lokale cultuurgeschiedenis, de vracht- en recreatievaart, de bruggen, sluizen, kortom alle karakteristieke aspecten van deze belangrijke transportader in het hoofdvaarwegennet van ons land zouden daarbij als inspiratiebron moeten dienen.'²⁵ De muurgedichten zijn volgens de makers 'een opeenvolgende reeks ruimtelijke taalbeelden die sterk verbonden zijn met de plekken waar ze zijn

²⁴ Utrecht: Multilinguistic laboratory. *Opening of the multilingual landscaping project in Dichterswijk*. gepubliceerd 17 jun 2009, <<http://multilengua.blogspot.com/2009/05/feestelijk-onthulling-op-12-juni-2009.html>>.

²⁵ Woordenstroom, 2007, p. 7

geplaatst. Tot beeld geworden dichtregels die de bezoeker tot een intensievere beleving van het vaarweglandschap uitnodigen.²⁶ De makers willen ‘een loflied zingen op een heel bijzonder landschap.’²⁷

Net zoals in Woordenstroom zijn ook de ‘plekgedichten’ in Tilburg in opdracht geschreven. Ok hier zijn de gedichten qua inhoud en vorm geïnspireerd op de specifieke plaats waar ze aangebracht worden, ook al is het dan minder spectaculair dan bij Woordestroom.

Inspiratie door regionale verleden en bewoners

Het verleden van de locatie en de cultureel maatschappelijke context kunnen een ander inspiratiebron voor de muurgedichten zijn. De muurgedichten herinneren aan een bepaalde gebeurtenis of een persoon. Ze doen dat echter met behulp van een poëtische tekst, op een niet opdringerige, subtiele manier.

In Utrecht vindt men twee muurgedichten die aan de schrijvers C. Lennart en J. Marsman herinneren. Verder zijn er in de Coornheertstraat twee citaten van de man naar wie de straat genaamd is. Een ongewoon muurgedicht staat er ook op een klok. Hij is genaamd Bertkenklok en de tekst erop werd in opdracht geschreven, geïnspireerd door zuster Bertken

In den Bosch staan twee korte muurgedichten die aan Janus Borghs (1914-1981) herinneren. Borghs was een Bossche straattyp, bijgenaamd Janus Kiep of Janus Kiepoog.²⁸ Achter zijn voormalige woning, in een smalle steegje vindt men een steen met een gedicht over hem, geschreven door J. van Sleuwen. Tweede gedichtje is geplaatst op de sokkel van standbeeldje van Janus Kiep met zijn hondje. J. van Sleuwen inspireerde zich door plaatselijk geschiedenis ook bij ander van zijn puntgedichten. Die gaat over Barmhartige Zusters die de zieken

²⁶ Woordenstroom, 2007, p. 6

²⁷ Woordenstroom, 2007, p. 1

²⁸ Janus Borghs liep tijdens de oorlog open met oranjetekens, in 1958 probeerde hij lid van de gemeenteraad te worden, regelmatig schreef hij over de Bossche toestanden naar de ministers en het koninklijk huis. Bij zijn begrafenis was de St. Janskathedraal overvol. Bron: Bossche Encyclopedie, *Janus Borghs*. <<http://www.bossche-encyclopedie.nl/Personen/ Index.0.htm>>, 11 mei 2009

in de stad tot 1980 hebben verpleegd. Naast de ingang in het zgn. zusterhuis werd een plaat met het puntdicht geplaatst.

4.1.3 Keuze voor gedichten binnen de projecten

In Den Bosch plaatst de stichting gedichten die al vroeger gepubliceerd waren en dus niet speciaal voor dit gelegenheid geschreven waren. De meeste gedichten zijn uit 20ste, enkele uit 19de en een uit de 14de eeuw. De initiators hebben bewust voor kortere gedichten gekozen, omdat die snel waargenomen kunnen worden door de voorbijgangers. Opvallend is, in hoeverre de motieven van de gedichten overeenkomen. De meeste hebben meestal met de natuur (vogel, vliender, polder, strand) te maken en roepen het beeld van een rustig moment op. De verzen willen de lezer laten beseffen dat er veel moois in het dagelijkse leven schuilt.

Wat het Leeuwardense project van de anderen onderscheidt is, dat de helft van de gedichten speciaal voor het project geschreven werd. De andere helft komt uit al eerder uitgebrachte werken. Deze verdeling is niet toevallig. Het is de vrucht van zorgvuldige planning, waarbij de hedendaagse dichters gevraagd werden om verzen speciaal voor Leeuwarden te schrijven. In de meeste gedichten wordt beroep gedaan aan de culturele en historische context van de stad. Vaak gaat het om echte gelegenheidspoëzie die actuele gebeurtenissen in de stad of in de wereld weergeeft. Er is bijvoorbeeld een gedicht een de afscheid nemende burgemeester opgedragen, een ander herinnert aan de gebeurtenissen van de Tweede wereldoorlog en de parallel trekt met de oorlog in Oost-Timor. Ongeveer helft van de gedichten in in het Fries.

In Waterland werden veel speelse luchtige gedichten geplaatst, maar ook moeilijkere of trieste die tot nadenken willen aanzetten. Bijvoorbeeld gedicht *Van een haas* van E. Wijman. Er is ook een religieus gedicht, *Ichthus* van I. Gerhardt. In Veenendaal werd bij de keuze naar de kleine lezer gedacht: ‘We

hebben korte gedichtjes over dieren uitgezocht omdat kinderen ze dan ook leuk vinden.²⁹

Keuze voor auteurs binnen de projecten

Verschillende mogelijke keuzes voor de auteurs van de gedichten worden gedemonstreerd aan voorbeelden van drie projecten (in Leeuwarden, Den Bosch en Waterland). In Leeuwarden is een sterke behoefte aan een relatie tussen de auteurs en de stad. De eerste gedichten waren van Friese en Nederlandse schrijvers die in Leeuwarden hadden gewoond of nog woonden. Later werden ook auteurs gevraagd die niet direct relatie met Leeuwarden hadden. Maar er wordt steeds gestreefd een band tussen de auteur of het gedicht en de stad te laten blijken. Ieder schrijver heeft iets te maken met Leeuwarden of zijn gedicht verwijst ten minste ernaar. Een mooi voorbeeld van het tweede geval is het gedicht van Kopland, Een steen in Leeuwarden. Een gedicht uit de reeks is van de Russische schrijver Ivan Toergenev, maar ook deze keuze kan door een relatie met de stad beantwoord worden. Toergenev kwam namelijk uit Russische stad Orjol, waarmee Leeuwarden een stedenband heeft. Tiny Mulder die het gedicht over de oorlog in Oost Timor schreef, hielp zelf in het Friese verzet als koerierster en hielp onderduikers en neergestorte piloten. Ze is een van de belangrijkste Friese dichters van na de oorlog.

In Den Bosch werd bij de keuze van de auteurs binnen het project Poëzie op straat geen vooraf bedachte plan toegepast en het gaat ook niet erom in de straten een representatieve overzicht van Nederlandse of Bossche literatuur te geven. Er werden vooral moderne Nederlandse dichters gekozen. Er zijn ook twee gedichten van Vlaamse auteurs en een versregel van Kafka. Alle gedichten hebben echter in het gemeen dat ze in de 20ste eeuw geschreven. De enige uitzondering is de als laatste gebruikte gedicht Ghequets die door een anonieme auteur al in de 14 eeuw geschreven werd. Het project vol van moderne of hedendaagse Nederlandstalige auteurs wordt dus als het ware ingelijst door aan

²⁹ Anoniem: *Veenendaal krijgt gedichten op muren*. In: *De Gelderlander*, 7 dec 2009

het begin een versregel van een buitenlandse schrijver en aan het einde een middeleeuws gedicht. Twee van de auteurs hebben er ieder twee gedichten. Er zijn twee Brabantse auteurs vertegenwoordigd, Daaldreef en Jan van Sleeuwen.

Gedichten in Waterland zijn veelal van minder bekende hedendaagse auteurs. Alle zijn aangebracht op muren. maar het hele project werd afgesloten met een neon regel die op een dak prijkt. De regel is van Schierbeek, een Vijftiger, en is de titel van zijn bekendste bundel. Het lijkt dat de initiators hier voor een bekende tekst van erkende, gevestigde auteur wilden kiezen. Deze regel is een soort samenvatting van het hele project, hij zal in de nacht boven de huizen schijnen, en moet daarom ook erkend regel zijn. Elders binnen dit project werd echter wel voor minder bekende auteurs gekozen.

4.1.4 De taal

De taal dient als een middel om de aandacht naar een andere op de plek aanwezige cultuur te trekken. In Dichterswijk in Utrecht staat gedicht van een buitenlandse auteur Aziz Araab zowel in het Nederlands als in zijn moedertaal. In Dichterswijk is een hele project ontstaan die met dit middel, de meertalige varianten van een tekst, werkt. Er werden klassieke gedichten uit de 17de eeuw vertaald in meerdere talen die door de bewoners van de wijk gesproken worden.³⁰ Dit project wil uitdrukking geven aan de verschillende culturen van de wijk. De vertalingen zijn direct op de muren aangebracht. De regels van de verschillende taalvarianten zijn er geschilderd wat kleiner dan de oorspronkelijke Nederlandse versie en lopen elkaar door.

Het is interessant om dit project met de meertalige Muurgedichten in Leiden te vergelijken. In Leiden hangen alleen kleine bordjes met vertalingen. Daar gaat het vooral om het gedicht zelf zoals het is, om het geheime van de onbekende taal. In Dichterswijk is het concept anders, het gaat juist om de presentatie van de verschillende talen en culturen. Men wil demonstreren dat

³⁰ De gebruikte moedertalen van een aantal bewoners zijn Russisch, Engels, Duits, Italiaans, Chinees, Arabisch, Kroatisch en Turks.

een gedicht in verschillende talen fungeren kan, dat er verschillende mogelijkheden in cultuur en poëzie bestaan en dat mensen hun gevoelens op verschillende manieren kunnen uitdrukken. Aan het begin van het project hielden de bewoners discussie of het wel mogelijk was, de oude Nederlandse dichters te vertalen en over welke gedichten te kiezen. In feite is de inhoud van de gedichten in deze project minder belangrijk, dan de naam van de auteur en de manifestatie dat zijn werk wel vertaald kan worden.

De taal van het muurgedicht kan de aandacht niet alleen naar andere vreemde culturen brengen, maar ook naar de oorspronkelijke regionale eigenaardigheden. De specifieke regionale karakteristieken kunnen door de plaatselijke bewoners als verdwijnend ervaren worden. De taal van het regio kan een middel verschaffen om de beoogde identiteit van de streek te behouden. Er worden teksten in plaatselijke dialecten gekozen en de auteurs worden gevraagd in dialect te schrijven, om de specifieke regionale taal naar voren te brengen. Het dialect representeert in zo'n geval het culturele erfgoed van de regio, het moet erop wijzen dat de regio uniek is, dat het iets specifiek heeft wat elders niet te vinden is.

Ongeveer helft van de muurgedichten in Leeuwarden is in het Fries, dat naast het Nederlands de officiële taal van het land is. De bewoners zijn trots op de taal, waaraan zij deels ook hun identiteit hechten, en manifesteren dat ook in de muurgedichten.

Op de muren in Den Bosch vindt men korte spreuken in het Bossche dialect. Het zijn de meest typische spreuken van die streek. Ze werden verzameld door Domien van Gent, die op die manier wilde voorkomen dat de mooie spreuken in vergetelheid raken. Het dialect wordt namelijk langzamerhand door steeds minder mensen in het dagelijks leven gehanteerd. Door de plaatsing in de openbare ruimte worden de 'klassieke' spreuken terug naar de bewoners gebracht. Mensen kunnen hun geheugen opfrissen of iets nieuws in het dialect leren. Hier gaat het om het behouden van de mooie spreuken in het gemeenschappelijke geheugen van de bewoners.

Ook in andere steden komt men soms gedichten in plaatselijke dialecten tegen die de buitenstaander doen beseffen dat dit regio inderdaad echt uniek moet zijn en die het leesplezier bemoeilijken.

4.1.5 Sturen van het leesproces

Toevallige voorbijganger die de spreuken in Bossche dialect tegenkomt heeft waarschijnlijk nauwelijks een idee, wat de kleine tabeltjes met vreemde woorden moeten betekenen. Gelukkig is de plaatselijke VVV kantoor bereid er een uitleg over te geven. In andere steden zijn de initiators nog meer initiatief. In Leiden vertrouwt de stichting Tegen-Beeld niet slecht in de verbeeldingsvermogen van de lezers. Zodat ze niet te veel met de vreemde talen en schriften hoeven te kampen, staat onder elk gedicht een bordje met vertaling. In Leeuwarden ligt tussen al de stenen muurgedichten zelfs een colofon steen met informatie over het hele project. Alle deze verschillende, secundaire informatie leiden de aandacht van de lezer af van de tekst zelf en sturen op een bepaalde manier zijn of haar leeservaring.

Het sturen van het leesproces kan op meerdere manieren gebeuren, enkele voorbeelden werden boven vermeld. Het meest direct en invloedrijk is een paratekst. Dat kan een bordje met informatie direct bij het gedicht zijn, zoals in Leiden. Een gelijk bordje vindt men ook in Bulgarije, in Sofia. Op een gevel staat daar in het Nederlands een gedicht van J. Hanlo. En het bordje informeert de voorbijganger in drie taalversies over het gedicht en over het project van de Nederlandse ambassade. De lezer komt op die manier niet alleen over de inhoud van het gedicht te weten, maar ook erover waarom het op de muur staat, wat is de hoge boodschap ervan en wat hij of zij ervan zou moeten vinden.

Een minder opdringerig manier van de mening van de lezer te beïnvloeden zijn teksten die zich niet direct op de plaats van het muurgedicht bevinden. Afzonderlijk beschikbaar zijn boekjes en artikelen die over de projecten worden geschreven. Een artikel in de krant kan de lezer attent maken op het nieuwe gedicht. Daarom weet de lezer soms nog voordat hij op de betreffende plaats

komt, wat de inhoud en boodschap van het gedicht moet zijn. Het hele effect van het ontdekken van poëzie op onverwachte plekken is daardoor weggenomen.

Een representatief boekje over het project koopt men meestal pas na het lezen van enkele van de muurgedichten. Toen heeft de lezer al een eigen mening over het project. Die kan echter aangepast worden door informatie over de vele, onderbouwde ideeën achter het project. Vaak staan in het boek ook foto's van de muurgedichten. Die boeken trekken de teksten echter uit hun locatie, het enige wat overblijft is een voorstelling van de vormgeving en materiaal. Er doet zich een paradoxale situatie voor. De gedichten die uit een boek gehaald werden om in de openbare ruimte een verfrissend en intrigerend ervaring te verschaffen, staan plotseling weer in een boek. De situatie van de lezer die op straat voor een gedicht staat en die met alle daar aanwezige connotaties waarneemt, wordt helemaal ongedaan door de publicatie in een boek.

De secundaire informatie hebben echter ook hun nut, er zijn gedichten die naar een situatie of persoon van vroeger verwijzen. Deze interessante relatie kan de lezer vaak niet altijd zelf opmaken, terwijl die een meerwaarde aan het muurgedicht geven.

Het verspreiden van secundaire informatie brengt de muurgedichten bij meerdere potentiële lezers. Het blijft echter de vraag, of het niet beter zou zijn, als de lezers de gedichten zelf hebben gevonden. Het veelzijdige genre komt door de secundaire informatie wat te kort.

4.1.6 Cultureel maatschappelijke rol van muurgedichten in de stad

De aanpak van de secundaire informatie die over de muurgedichten verschaft wordt, verschilt per project. Sommige initiators willen weinig propagatie, anderen maken van de bijbehorende uitgaves een vaste onderdeel van het project al in hun eerste plannen. De muurgedichten worden ook onderdeel van aansluitende culturele evenementen in de stad. Er worden

wandelingen of boottochten georganiseerd met gidsen die uitgebreid commentaar op de gedichten geven. Er worden boeken met route beschrijving en veel achtergrond informatie uitgegeven.

De muurgedichten inspireren tot andere cultuur. Bijvoorbeeld in Leiden worden ze ‘verwoord’ in liedjes. Er worden bijna iedere jaar festiviteiten rond de muurgedichten georganiseerd.

De nieuwe gedichten worden in vele projecten vooraf aangekondigd en feestelijk onthuld. Dat betekent meestal een toespraak van initiators en wethouders en optreden van een muziek band op de straat. In Leiden werden de anderstalige muurgedichten onthuld door ambassadeurs van betreffende landen, wat wel heel officieel voorkomt. Elders is de auteur bij de onthulling aanwezig. Bijvoorbeeld in Hardewijk werd de hele route feestelijk geopend waarbij de auteurs of de nabestaanden van de auteurs de gedichten voorlazen. De nadruk op de persoon van de auteur in Hardewijk stelt de autonomie van het gedicht aan bod. Het lijkt alsof de persoon van de auteur belangrijker was dan de tekst zelf, dan wat er eigenlijk op de plaat staat. In ieder geval zijn de muurgedichten een element waardoor het maatschappelijke en culturele leven in de stad verrijkt kan worden.

5. Muurgedichten in de literatuur

De literatuur brengt ideeën over op een plezierig manier waarop zich mensen aangesproken voelen. De doel van kunst is de mensen aan het denken te zetten. Het gaat niet om nieuwe ideeën voor te leggen, maar juist om mensen aan de nieuwe ideeën zelf te laten komen. De literaire kunst kan de vertrouwde ideeën en vaste denkkaders uit te schakelen en dat door gebruik van eigen middelen. Het concept dat literatuur moet vervreemden, de lezer wakker schudden en zijn ogen openen, is vooral van toepassing op de moderne 19^e en 20^e eeuwse kunst en eerder op de artistieke dan op de populaire cultuur.³¹ Dit concept kan op vele muurgedichten betrokken worden. Zeker de muurgedichten die de lezer aanspreken en gebruik van de locatie maken waarin zich de lezer bevindt, werken vervreemdend. Ze bieden de voorbijganger de mogelijkheid om plotseling anders naar zijn of haar dagelijkse werkelijkheid te kijken. Terugkerend is de vraag of de muurgedichten eerder tot artistieke of populaire cultuur gerekend kunnen worden. De mogelijke argumenten worden in volgend onderdeel besproken.

5.1 Muurgedichten als ‘nieuwe literatuur’

In het geval van muurgedichten kan niet echt over een radicale vernieuwing in de literatuur gesproken worden. Het gaat eerder om het voortzetten en naar een ander niveau tillen van de traditie. Het blijven gedichten die verrijkt worden door de nieuwe context, maar die niet radicaal veranderen. Wat de door Bremsⁱ aangegeven aspecten betreft, die karakteristiek zouden moeten zijn voor de nieuwe ontwikkeling in de literatuur, wordt er wel een tal van vertegenwoordigd. Deels zijn die aspecten echter al in de oorspronkelijke gedichten te vinden.

Het aspect van entertainment en lichtheid is in bijna alle projecten te vinden. Zeker in Den Bosch, Waterland en Woordenstroom. Qua inhoud wordt vaak voor luchtige, grappige gedichten gekozen. De muurgedichten moeten veelal

³¹ Brillenburg Wurth, K. & Rigney, A. (2006), p. 67

amuseren ook qua vormgeving zoals al eerder besproken werd. De teksten worden weergegeven in vindingrijke typografieën en begeleid met illustraties, dat vooral in Den Bosch, Leiden en Waterland.

Een ander aspect die Brems als kenmerkend voor nieuwe literatuur noemt, is nut. Als men de nut opvat, als iets wat nuttig voor de bewoners en de samenleving is, dan kan eronder ook de propagatie van multiculturele samenleving gerekend worden. Dat is doel van het project in Dichterswijk in Utrecht en deels ook in Leiden. Als men het verfraaien van de leefomgeving als nuttig ziet, dan kunnen alle muurgedichten als nuttig worden beschouwd. Het idee van nut is echter in strijd met het concept dat het ‘mooi vinden’ van kunstwerken geen bepaald doel heeft. Het bewonderen richt zich in principe tot nutteloze voorwerpen.³² De muurgedichten als poëtische objecten lijken eerder onder deze l’art pour l’art te vallen. Pas als het men over de muurgedichten als cultureel maatschappelijke factoren binnen een stad heeft, komt bij ook het aspect van nut aan de orde en dat bij projecten die een uitgewerkte concept volgen.

Het experimenteren met toevalligheid is soms al in de oorspronkelijke gedichten aanwezig, in de dada gedichten en teksten van Vijftigers. Er is echter nog een andere dimensie van toevalligheid die niet op het tekstuele niveau beperkt is en die karakteristiek is voor de muurgedichten. Het gaat om het feit dat sommige lezers de muurgedichten toevallig tegenkomen. Dat brengt verrassing mee die de perceptie van de tekst beïnvloedt.

Bij een regulier gedicht is het toeval betrokken bij het schrijven van het gedicht door de auteur. Maar het ontbreekt aan de zijde van de lezer. Daarentegen bij een muurgedicht wordt het aspect van toevalligheid ook aan de zijde van de lezer gebracht.

Interessant is om op te merken dat de toevalligheid ontbreekt in het proces van het aanbrengen van het muurgedicht. De gedichten en plaatsen worden zorgvuldig uitgekozen en over de vormgeving wordt langer nagedacht. De

³² Brillenburg Wurth, K. & Rigney, A. (2006), p. 63

indruk die het muurgedicht op de voorbijganger gaat achterlaten wordt dus vooraf voorbereid. Dan pas bepaalt het toeval welk muurgedicht, wanneer en welke lezer tegenkomt. Het aspect van toevalligheid aan de zijde van de lezer wordt gedeeltelijk tegengewerkt door het samenstellen van publicaties over de muurgedichten, met plattegronden, routes en uitleg. De poëzieroutes met een gids nemen ook een stuk van de verrassing weg. Deze routes met commentaar nemen een ander rol over – het overbrengen van uitgebreide informatie over de gedichten en over de projecten. Ze hebben een onderwijzende rol, wat onder het aspect van nut gerekend kan worden.

Het aspect van snelheid die Brems verder noemt, kan zeker op de muurgedichten betrokken worden. De meeste muurgedichten zijn kort om snel gelezen te kunnen worden, Ze zijn ook op die manier vormgegeven om duidelijk zichtbaar en leesbaar te zijn. De aanpassing aan de voorbijganger die geen poëtische teksten verwacht had, is belangrijk. De snelheid is echter niet bij alle projecten het criterium, bijvoorbeeld in Leiden en Leeuwarden vindt men lange gedichten waarvoor de lezer echt de tijd moet nemen.

De term actualiteit zoals die door Brems gebruikt wordt, kan uitgebreid worden. Het hoeft niet alleen om een bepaalde concrete situatie gaan in een bepaalde tijd. De gedichten kunnen ook de ‘actualiteit’ van de stad weerspiegelen zoals die zich ontwikkelde door de jaren heen en zoals die ervaren wordt door de bewoners. Het spiegelt het imago van de stad, het verleden, de gevestigde meningen van de bewoners erover en hoe dit alles naar buiten wordt gepresenteerd. Veelal wordt de regionale identiteit door de muurgedichten uitgedrukt.

Bemiddelaar tussen literatuur en publiek

Er rest nog de vraag of de muurgedichten als bemiddelaar tussen de levende literatuur en publiek kunnen dienen. Hier is vooral het aspect van locatie van invloed. Het gaat vooral om de toenadering van de poëzie door haar dichterbij de potentiële lezers, de voorbijgangers, te brengen. De lezer hoeft niet bewust een poëzibeundel open te slaan, maar komt de gedichten in zijn dagelijks leven

tegen in alledaagse omgeving. De muurgedichten fungeren daarom werkelijk als bemiddelaar tussen literatuur en publiek. De manier waarop de gedichten openbaar worden gemaakt is hier doorslaggevend.

Brems beweert verder dat de nieuwe literatuur zich eerder naar de consumptie cultuur schikt. De muurgedichten komen in meerdere kenmerken met de nieuwe literatuur overeen. Het blijft een kwestie of ze ook naar de pop- en consumptie cultuur neigen. Is het goed dat de traditionele gedichten aan breder publiek gebracht worden, in een aangenaam verpakking en zonder de moeite een boek hoeven te pakken? Of is deze initiatief laag en schikt de poëzie aan de te luie lezer?

In verband met de veronderstelde neiging naar de consumptie cultuur is de relatie tussen gedichten en reclame teksten interessant. In principe werken de reclame teksten met hetzelfde middelen (rijm, rytme) als de gedichten. Wat is het verschil dan? Een hoge onderwerp? Dat valt bij de moderne poëzie te betwijfelen. De persoon van de auteur? De dichter K. Schippers schreef tegelijkertijd reclameteksten en dat onder zijn echte naam (Gerard Stigter), terwijl poëzie juist onder zijn pseudoniem gepubliceerd werd. Poëzie lijkt hier iets onwerkelijks, een schim, geschreven onder het pseudoniem, iets wat in de werkelijkheid niet bestaat. Het is moeilijk in deze kwestie tot een eenduidig besluit te komen.

5.2 Kwestie van auteurschap

Gezien het ontstaansproces van de muurgedichten, ontstaat er het probleem, wie kan eigenlijk als de auteur van het muurgedicht genoemd worden. Het ontsaan van het gedicht is een langdurig proces waarin meerdere personen betrokken zijn. Het gedicht wordt door een dichter bedacht en geschreven om vervolgens in een bundel of tijdschrift gepubliceerd te zijn. De initiators van de muurgedichten projecten besluiten daarna het gedicht op een muur aan te brengen. Het is dan moeilijk te onderscheiden wie de auteur is. Is het de dichter, de initiator, de vormgever, de kunstenaar die het gedicht op de gevel schildert?

Het muurgedicht is gelijk aan een boek die ook een collectief product is van de schrijver en de specialisten van de uitgeverij.³³ Het is een interessante vraag of naar de auteurs rechten van de dichters gedacht werd door de initiators van de muurgedichten. Bij de meeste muurgedichten staat de naam van de dichter, een paar keer is de bron van het gedicht compleet vermeld inclusief de naam van de uitgeverij.

Positie van de dichter

In deze context is de vraag interessant naar wat eigenlijk overblijft van de oorspronkelijke auteur van het gedicht. Wat vinden de dichters zelf van het gebruik van hun werk? Dichter H. Mesterom beweert dat de auteur geen enkel invloed heeft op wat er later met de tekst gebeurt: 'Wat na publicatie met je werk gebeurt, onttrekt zich volledig aan je. Er valt daar toch geen voorstelling van te maken.'³⁴ Het is de vraag hoe men de interpretatie van het werk aanpakken moet. In de literaire theorie wordt getracht de gedichten als autonome verschijnsels te zien, die los staan van hun auteur. Voor de lezers is het daarentegen soms interessant om juist naar de persoon achter het gedicht te kijken. De levensloop en het gedachtengoed van de auteur kunnen aan het gedicht nieuwe licht laten vallen. In andere gevallen kan weer de tijd en de situatie waarin het gedicht ontstond van belang zijn.

Er kan de relatie tussen het gedicht en de auteur en de nieuwe omgeving waarin het geplaatst wordt gemaakt worden. De persoonlijkheid van de oorspronkelijke auteur kan in enkele gevallen interessant zijn voor de leeservaring en de interpretatie van het muurgedicht. Van vergelijkbare uitgangspunten gaat ook het project in Leeuwarden uit. De context van het oorspronkelijke gedicht kan meerdere interpretatie lagen opleveren.

De lezer - de initiator

De door een schrijver bedacht en voor een boek geschreven, hoogstens tijdens een lezing voorgedragen, poëzie herleeft in het dagelijkse leven van

³³ Brillenburg Wurth, K. & Rigney, A. (2006), p. 84

³⁴ Casteren, Joris van: *Poëzie is mijn ademtucht*. In: De Groene Amsterdammer, <<http://www.groene.nl/2000/4/8216-poezie-is-mijn-ademtucht-8217>>, gepubliceerd op 26 januari 2000

particulieren. Het gaat om het gedicht die in een proces van perceptie komt te staan, door de auteur openbaar wordt gemaakt, naar de lezers komt, totdat een lezer besluit het nog eens te ‘openbaren’ door het op een muur te plaatsen. Dit brengt nog een aspect met zich mee, het gedicht krijgt opnieuw een ander publiek die uit mensen kan bestaan die normaal gesproken geen poëzie lezen.

In hoofdstuk 4 wordt erop gewezen dat sommige lezers geïnspireerd worden door de muurgedichten en vervolgens ze zelf gaan plaatsen. Op sommige plaatsen zijn de projecten trouwens geïnspireerd door initiatieven in andere steden. Het blijkt dat de definitie van auteur van een muurgedicht nog meer vervaagt. De ene die gisteren een lezer was, kan vandaag al een auteur zijn. In dit opzicht werken de muurgedichten democratiserend. Dit aspect kan beschouwd worden als het ultieme brengen van poëzie naar publiek, namelijk het publiek die zelf het poëzie plaatst. De poëzie wordt een onderdeel van de alledaagse werkelijkheid van de lezer – plaatser.

5.3 Raakvlak met andere kunstvormen

Sommige muurgedichten lijken meer schilderijen of beelden dan gedichten. De overgang van literatuur naar andere kunstvormen kan zich nog radicaler uiten. In Amersfoort ontstond in 2009 een interessante tijdelijke graffiti-route. Twee graffiti-spuitsers hebben de gedichten van Armando omgezet in muurschilderingen.³⁵ De gedichten werden dus geheel naar beelden ‘vertaald’, er waren helemaal geen woorden meer nodig zoals in de muurgedichten.

In Leiden daarentegen waren de geplaatste muurgedichten een inspiratie bron voor het componeren van nieuwe liederen. Sommige muurgedichten worden eerder kunstwerken dan literatuur genoemd.³⁶ Deze raakvlak tussen literatuur en andere audiovisuele kunsten komt in de muurgedichten vaak voor. De vermenging van literatuur en andere kunsten biedt ruimte voor verder onderzoek.

³⁵ RTV Utrecht: *Gedichten Armando in graffiti*, gepubliceerd 19 jun 2009, aangepast 29 jun 2009, <<http://www.rtvutrecht.nl/dossiers/artikel/210507/212528>>

³⁶ KORT. Overzicht kunsts openbare ruimte. <<http://www.kunstbuitenbinnentilburg.nl/scripts/kunst.asp?id=141&s=atotz&sort=name>>, 8 maart 2010

6. Conclusies

De muurgedichten zijn een redelijk nieuwe vorm binnen de poëzie. Men kan niet van een radicale verandering in de literatuur spreken, wel van verschuiving van haar grenzen. Het ongewone medium waarop de teksten verschijnen geeft de dichters en de plaatsers nieuwe mogelijkheden. Het medium en de tekst beïnvloeden elkaar op een ongewoon manier.

Voor de muurgedichten worden allerlei literaire teksten gebruikt. De grens tussen poëzie en proza vervaagt er. Beide vormen worden er door elkaar gebruikt en het is moeilijk te onderscheiden welke vorm de oorspronkelijke tekst had. Vrijwel ieder literair tekst kan als een gedicht op de muur dienen. Sommige gedichten worden in opdracht geschreven. Uit eerder uitgebrachte werken, wordt vooral voor 20ste eeuwse en hedendaagse auteurs gekozen. Vroegere auteurs worden vooral uit representatieve redenen gekozen. Ze moeten met hun beroemde naam meer glans aan het roject geven of een bepaald idee achter de initiatief propageren.

De muurgedichten laten zien hoe belangrijk het medium is, waarop de tekst verschijnt. Het medium die in het geval van boeken eerder onopgemerkt blijft, wordt hier een belangrijk onderdeel die aanzienlijk aan de leeservaring bijdraagt. Onder het medium worden materiaal, vormgeving en locatie gerekend. Alle drie aspecten kunnen verschillende relaties met de inhoud en boodschap van de teskt vertonen. De boodschap van het oorspronkelijk gedicht kan daardoor met nieuwe connotaties verrijkt worden of zelf verschuiven.

Het materiaal en vormgeving beïnvloeden sterk de perceptie van de gedichten. De locatie fungeert, naast de wisselwerking tussen de tekst en locatie, nog op andere niveaus. De lezer krijgt er een ongewone rol toegekend. Hij of zij wordt door sommige muurgedichten aangesproken, wat er veel intensiever aanvoelt dat in gewone literatuur. At kan de lezer een onverwachtte, verfrissende ervaring bemiddelen. De muurgedichten vervreemden de dagelijkse werkelijkheid en laten de lezer eraan met nieuwe ogen kijken.

Door het plaatsen van gedichten in de ongewone locaties wordt de poëzie naar een ander publiek voorgesteld. Het zijn mensen die zich normaal niet in literatuur hoeven te interesseren. Als zij geïnteresseerd worden voor de muurgedichten, kan de poëzie nieuwe lezers krijgen. Het belangrijkste is echter, dat de voorbijgangers geen gedichten buiten een boek verwachten. De poëzie wordt dankzij de muurgedichten in hun dagelijkse leven gebracht.

In een stad vindt men meestal meerdere muurgedichten. Ook de context van andere muurgedichten binnen één gemeente beïnvloedt de leeservaring. Soms zijn de muurgedichten bewust als integrale projecten opgezet met een gemeenschappelijk idee en boodschap. Aan zo'n project wordt een rol toegekend, het moet het imago van de gemeente of de wijk overbrengen. Die boodschap geldt voor toeristen, maar ook voor de bewoners zelf. Het herinnert aan het verleden, de culturele achtergrond en een bepaald identiteit van de plaats. Culturele identiteit is altijd alleen een construct. De muurgedichten helpen het gewenste imago van de stad te creëren of behouden. De gemeente kan haar regionale eigenaardigheid benadrukken (Leeuwarden, Den Bosch), de multiculturaliteit propageren (Leiden, Dichterswijk in Utrecht), of gewoon de imago scheppen dat de stad van literatuur houdt en intellectueel is (Hardewijk). De projecten worden soms met boeken en folders aangevuld om de boodschap nog duidelijker te laten voorkomen. Binnen de gemeenten gaat het echter niet slechts om het overbrengen van een imago. De muurgedichten dragen in vele plaatsen aan het culturele leven bij en worden gebruikt in verschillende culturele en educatieve evenementen. De muurgedichten zijn daardoor echt bemiddelaar tussen de levende literatuur en het publiek.

De lezers die de muurgedichten vinden, raken soms zo enthousiast, dat ze met nieuwe ideeën bij de initiators komen of een gedicht zelf plaatsen. Zo komt de poëzie in een proces te staan. Het begint met het schrijven van het gedicht, dat wordt losgemaakt van haar auteur en gepubliceerd. Een lezer en tegelijkertijd initiator besluit dan het gedicht op een muur te plaatsen. De oorspronkelijke tekst wordt een muurgedicht. Het krijgt nieuwe lezers die

kunnen vervolgens besluiten zelf een ander gedicht te plaatsen. In verband met dit proces herrijzen vragen naar de auteurschap en autonomie van het gedicht. Men kan moeilijk één persoon als auteur van een muurgedicht aanwijzen. Het is eerder een product van de dichter, de initiators, de mensen en organisaties die hen steunen, de vormgever en de schilder en ten slotte de lezers die het muurgedicht ieder op zijn of haar manier waarnemen en aanvullen.

De oorspronkelijke teksten dienen als autonoom, los van hun auteur, te worden gezien. In sommige projecten wordt daarentegen juist de auteur erbij gehaald om de boodschap van het project te laten blijken (Leeuwarden). Elders wordt de nieuwe context veel benadrukt, de text wordt in relatie gebracht met cultuur, geschiedenis en actualiteit van de gemeente. Deze muurgedichten zijn niet meer autonome werken, ze fungeren niet meer zelf, maar moeten in de relatie tot de omgeven stad begrepen worden. Dat is echter niet het geval bij alle muurgedichten. Men kan niet beweren dat ieder muurgedicht een niet autonoom tekst is, alleen omdat het op een straat geplaatst is. Alleen daar waar de relatie met de stad bewust gepropageerd wordt en een doel op zich wordt, verliest het muurgedicht de autonomie.

Er zijn prachtige muurgedichten die geheel de mogelijkheden van het medium gebruiken en tegelijkertijd autonoom blijven. Dat zijn de muurgedichten die men als poëticaal beschouwen kan. Hun hoofdthema is het muurgedicht zelf. Het materiaal en de eigenschappen ervan, de typografie en de achtergrondkleuren, de plaats in de ruimte en vele andere aspecten kunnen in de tekst ter sprake komen. Het schrijven en maken van het muurgedicht, de lezer en het leesproces zelf worden de belangrijkste thema's. Zulke muurgedichten bemiddelen een ongewoon leeservaring die bij geen ander genre mogelijk zou zijn.

In de laatste jaren zijn de muurgedichten heel populair geworden in Nederland. Misschien heeft het te maken met de eisen die gesteld worden op de tegenwoordige literatuur en cultuur in het algemeen. De nieuwe literatuur moet vooral snel, licht en amuserend zijn. De meeste muurgedichten hebben deze

eigenschappen wel. Maar men zou dit niet als een achteruitgang van de poëzie en aanpassing aan de moderne, luie lezer moeten beschouwen. Het doel van de muurgedichten is de toevalige lezers te verrassen, te vermaken en uit een mogelijke letargie te wekken. Ze bieden een nieuw verfrissend blik op de wereld rondom ons. Ze brengen de poëzie direct in onze leefomgeving om te boeien en inspireren.

7. Shrnutí

V posledních letech je v Nizozemí stále populárnější umísťovat básně ve veřejném prostoru. Nachází se jak ve městech, převážně na zdech a na chodnících, tak i v přírodě. Jsou specifickou, velmi rozšířenou, formou poezie, která až dosud nebyla podrobněji popsána. Tato práce je prvním systematickým pojednáním o tomto fenoménu v Nizozemí. Přibližuje ho ze třech různých perspektiv: jako poetikální objekt sám o sobě, v rámci města jako sociálního prostoru a v rámci literatury.

(1) Básně ve veřejném prostoru jsou poetikální objekty pro které je typická vysoká míra interakce mezi textem a jeho nositelem, mediem. Interpretace básně je silně ovlivněna použitým materiálem (kámen, cihly, sklo, kov), typografií a lokací (zeď, chodník, příroda; jejich okolí). Lokace má vlastní společensky kulturní kontext, který dále ovlivňuje vnímání textu. Díky nezvyklému umístění získávají tyto básně jiné publikum. Velice důležité je pro čtenáře překvapení a neočekávanost takového setkání s poezií.

(2) Básně jsou součástí prostoru města. Většina z nich je umístěna v rámci organizovaných projektů, což také ovlivňuje, jejich interpretaci. Některé mají společné téma nebo ideu danou iniciátory. Takové projekty mohou reprezentovat určité charakteristiky města nebo vytvářet jeho „image“. Takový image je zamýšlen jak pro turisty, tak pro obyvatele samotné. Navíc jsou tyto básně součástí společenského a kulturního života ve městě. Inspirují se jimi a vychází z nich literární večery, koncerty a komentované procházky. Někteří obyvatelé sami umísťují nové básně, čímž se poezie dostává ještě blíže čtenáři – aktivnímu účastníku literárního procesu.

(3) Básně ve veřejném prostoru jsou novou výrazovou formou poezie. Mají mnoho znaků charakteristických pro nové tendence v literatuře – zábavnost, lehkost a rychlost. Vyvolávají otázku autorství a autonomie literárního textu. Díky svému umístění ve veřejném prostoru přináší poezii do každodenního života. Jsou inspirativním prostředníkem mezi literaturou a čtenáři.

Summary

In the last years placing of poems in public space has become popular in the Netherlands. The poems are to be found in the cities, mainly on the walls and in the pavements, as well as in the nature. They are specific form of poetry which was not described thoroughly so far. This thesis describes the phenomenon (for which the term wallpoems is used) from three different points of view: it is poetical object by itself, part of the city as a social space and part of literature.

(1) The wallpoem is poetical object in which the interaction is very strong between the text and the medium. The interpretation of the poem is strongly influenced by used material (bricks, stone, glas, metal), typography and location (wall, pavement, nature). The location has own social cultural context that influences the perception. Thanks to the unusual placing outside of any book the poems can be seen by another public. Very important is for the reader the surprise and unexpectedness of such a meeting with poetry.

(2) The wallpoem is part of the city space. The most poems are part of organised projects which also influences their perception. Some of them have common theme or background idea given by the initiators. These projects can represent particular aspects of the city or create an image of it. Such image is meant as well as for the tourists as for the citizens. Moreover the wallpoems are part of the social cultural life in the city. Literary evenings, concerts and guided tours are inspired by them. Some citizens place new poems by themselves. This way the poetry gets even closer to the reader – active member of the literary process.

(3) The wallpoem is a new form of poetry. It has many characteristics typical for new tendencies in the literature – it is entertaining, light and fast. It raises the question of authorship and autonomy of a literary text. Thanks to placing in the public space poetry is brought into the daily life of the citizens. The wallpoem is an inspiring mediator between the literature and the readers.

8. Bronnen

Secundair literatuur

- Goud, M. (2007). *Poëzie op straat in de 20e en 21e eeuw in Nederland*.
<<http://www.neerlandistiek.nl/publish/articles/000133/article.pdf>>
- Brems, H. (2009). *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1945 – 2005*. p. Amsterdam: Prometheus
- Brillenburger, K. & Rigney, A. (2006). *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap*; Amsterdam: Amsterdam University Press

Foto galeries

- Flickr, Muurgedichten Group Pool,
<<http://www.flickr.com/groups/muurgedichten/>>, 10 jun 2010,
- Inspiring Cities, Inspiring Cities Museum of CityPoems,
<http://www.inspiringcities.org/index.php?id=1&page_type=Article&id_article=18217>, 28 mei 2010

Bronnen bij de steden

's Hertogenbosch

- Kruij, A. (2007). *Bijzonder alledaags. De gevelgedichten in Den Bosch*.
<<http://www.cubra.nl/specialebijdragen/annakruij/welcome.htm>>
- Bossche encyclopedie, <<http://www.bossche-encyclopedie.nl/Index.htm>>, 11 mei 2009
- CuBra, Poëzie op straat,
<<http://www.cubra.nl/specialebijdragen/janbruens/poëzieopstraat.htm>>, 20 mei 2010
- CuBra, Tegels van de straatpoëziewedstrijd in 's-Hertogenbosch,
<<http://www.cubra.nl/poëzie/bikkelhardepoëzie/poëzietegelsdenbosch/poëzietegelsdenbosch.htm>>, 20 nov 2008
- Bastion-Oranje, Literaire boottocht, <<http://www.bastion-oranje.nl/Literaireboottocht.htm>>, 25 nov 2008
- Groeten uit Den Bosch, Gedichten in Den Bosch,
<<http://groetenuitdenbosch.nl/125.htm>>, 20 nov 2008
- Den Bosch Cultuurstad, Poëzie op straat, <<http://www.denbosch-cultuurstad.com/meeneempoezie.htm>>, 26 nov 2008

Leiden

- Weij, M. van der. (2000). *Dicht op de muur. Gedichten in Leiden*. Leiden: Burgersdijk & Niermans
- Zijlmans, K. (1996). *De stad als gedicht*. <<http://www.muurgedichten.nl/toelichting.html>>
- De Muurgedichten van Leiden, <<http://www.muurgedichten.nl/>>, 6 jun 2010

Leeuwarden

Poëzieroute Leeuwarden, <<http://poezieroute.nl>>, 6 jun 2010

Schilders, E. *Laatste keer*. In: *Volkskrant*. 28 jan 2000,

<http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article832273.ece/Laatste_keer>

Expeditie Leeuwarden, *Bezoek van Wouter Bos*, mei 2004,

<<http://www.vvvleeuwarden.nl/expeditie-leeuwarden/ mailing/uitgaven/mei-2004.htm>> 6 dec 2008

Groeten uit Leeuwarden, Poëzieroute,

<<http://www.groetenuitleeuwarden.nl/poezieroute/poezieroute01.htm>>, 26 nov 2008

Utrecht

Jansen, M. (2005). *Als muren spreken. Poëzie in de Utrechtse binnenstad*.

Utrecht: Stichting de Plantage

Utrecht aan Zee, De wandelingen van C.C.S. Crone,

<<http://www.utrechtaanzee.nl/index.pl/nl>>, 14 mei 2010

Utrecht: Multilinguistic Laboratory, *Opening of the multilingual landscaping project in Dichterswijk*, gepubliceerd 17 jun 2009,

<<http://multilengua.blogspot.com/2009/05/feestelijk-onthulling-op-12-juni-2009.html>>

Leefbaarheidsbudget, Muurgedichten in Dichterswijk,

<<http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=233833>> :

De ruimte ontwerpers, *Dichterbij Huis onthuld*, 17 jun 2009, <www.de-ruimte-ontwerpers.nl/weblog/category/wereldcultuur>

Avro, *Dichters onthullen gedichten op Utrecht CS*, gepubliceerd 23 jan 2009,

<http://community.avro.nl/forums/p/16607/608499.aspx>

Tilburg

Plekgedichten, <<http://www.plekgedichten.nl/>>, 20 april 2010

Tilburg Virtueel, Gevelgedichten, plekgedichten en stoeppoëzie,

<http://tilburgvirtueel.gtenc.com/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=146&Itemid=310>, 6 apr 2010

Gemeente Tilburg, Muurgedicht stadsdichter N.J. Swarth, gepubliceerd 16 apr

2007, <http://www.tilburg.nl/gemeente/ep/channelView.do?channelId=-12417&programId=14051&pageTypeId=9960&contentTypeId=1001&displayPage=%2Fep%2Fchannel%2Ftl_channel_related_content.jsp&relCntPage=%2Fep%2Fcontent%2Ftl_ed_pr_content.jsp&contentId=21925>, 6 apr 2010

Stad Tilburg, Blinde vlek in Tilburg, gepubliceerd 31 maart 2010,

<http://www.tilburg.nl/stad/ep/channelView.do?channelId=-9338&programId=11793&pageTypeId=8371&contentTypeId=1001&displayPage=%2Fep%2Fchannel%2Ftl_channel_related_content.jsp&relCntPage=%2Fep%2Fcontent%2Ftl_ed_ne_content.jsp&contentId=32555>, 6 apr 2010

Letterbeeld, Vormgever Sander Neijns, Gevelgedicht,
<<http://www.letterbeeld.nl/kunst/gedicht.html>>, 8 apr 2010
CuBra, Poëzie tegels rond de schouwburg in Tilburg,
<<http://www.cubra.nl/poezie/bikkelhardepoezie/poezietegelstilburg/inhoudsteenspreukentilburg.htm>>,

Breda

Pien Storm van Leeuwen, De Mark en de stad Breda,
<<http://www.pienstormvanleeuwen.nl/markstadbreda.html>>, 12 mei 2009
CuBra, Poëzie in de rivierenbuurt van Breda,
<<http://www.cubra.nl/poezie/bikkelhardepoezie/bredayvonnene/inhoudwesteinde.htm>>, 11 mei 2009
CuBra, Poosplaatsen in het grensgebied,
<<http://www.cubra.nl/poezie/bikkelhardepoezie/poosplaatsen/inhoudpoosplaatsen.htm>>, 11 mei 2009

Groningen – Friesland, project Woordenstroom

Provincie Fryslân, Provincie Groningen, Ministerie van Verkeer en Waterstaat
Rijkswaterstaat. *Woordenstroom. Taalbeelden langs de Vaarweg Lemmer-Delfzijl*. editie 1, juli 2006,
<http://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Downloads/woordenstroom06.pdf>
Provincie Fryslân, Provincie Groningen, Ministerie van Verkeer en Waterstaat
Rijkswaterstaat. *Woordenstroom. Taalbeelden langs de Vaarweg Lemmer-Delfzijl*. editie 2, juli 2007,
<http://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Downloads/woordenstroom07.pdf>
Stichting Beeldlijn, *Woordenstroom. Kunst langs de vaarweg Lemmer Delfzijl*,
<<http://www.stichtingbeeldlijn.nl/documentaires/164>>, 28 apr 2010

Waterland

Areópagus, Centrum voor kerk, cultuur en samenleving,
<<http://www.areopagus.nl>>, 18 mei 2010
Nancy Koot, Grafisch ontwerper, <<http://www.nancykoot.nl/gedichten.html>>,
18 mei 2010
Husart decoraties, Muurgedichten Areopagus,
<<http://www.husart.nl/muurgedichten%20areopagus.htm>>, 20 mei 2010
Stichting Promotie Waterlandse Evenementen,
<<http://www.spwe.nl/index.php?detail=1395>>, 18 mei 2010
Dorp Ipendam, Muurgedichten,
<http://www.ilpendam.com/index.php?option=com_content&task=view&id=133&Itemid=58>, 17 mei 2010

Den Haag en Scheveningen

Poëzie in de openbare ruimte van Den Haag. In: *De Weekkrant*. gepubliceerd 19 nov. 2008

http://www.deweekkrant.nl/files/pdfarchief/PL/20081119/PH_BIBK-1-15_081119_1.pdf

Stichting Muurgedichten Den Haag,

<http://members.casema.nl/selver/muurgedichten.html>, 7 mei 2010

Museum Beelden aan Zee, De Transparant,

<http://www.beeldenaanzee.nl/index3.php?lang=nl&item=about>, 7 mei 2010

Den Haag Agenda, Museum Beelden aan Zee,

<http://www.denhaagagenda.nl/index.php/Musea/Museum-Beelden-aan-Zee.html>, 7 mei 2010

Matthijs Sluiter, Ontwerper, <http://www.msluiter.nl/temp/msluiter.pdf>, 7 mei 2010

Schuit, K. *Poezie op straat*. In: *Volkskrant*, gepubliceerd 11 nov. 1998, bijgewerkt 16 jan 1999

http://www.volkskrant.nl/archief_gratis/article780881.ece, 12 mei 2010

Roerdaljournal, Poëzietegel met poëzie van Fred Papenhove,

<http://www.roerdaljournaal.nl/halewijnprijs-2010-van-roermond-de-literatuurprijs-voor-de-haagse-auteur-fred-papenhove>, 12 mei 2010

Gilze en Rijen

KEMP=MAG Kempis poetry magazine, Gevelgedichten in Gilze en Rijen,

<http://kempis.nl/mag/muurgedichten-in-gilze-en-rijen> 25 apr 2010

Uden en Schijndel

Gedichten voor 700 jaar Schijndel. In: de Weekkrant Graafsche Courant, gepubliceerd 17 jun 2009, p. 22

Nieuw gedicht voor Udense route. In: de Weekkrant Graafsche Courant, gepubliceerd 17 jun 2009, p. 22

Nunspeet en Elspeet

Muurgedichten Nunspeet, <http://www.muurgedichten-nunspeet.nl/>, 7 apr 2010

Steeds meer gedichten in Nunspeet. In: *De weekkrant*, gepubliceerd 6 apr 2010, <http://www.deweekkrant.nl/pages.php?page=1147012>

Baas, Dick: *Muurgedichten*. In: *De weekkrant*, gepubliceerd 24 maart 2009,

http://www.deweekkrant.nl/files/pdfarchief/HENN/20090324/HEN_HEN_N-1-10_090324_1.pdf

Elspeet

Muurgedichten. en *Gedicht De Merode in Elspeet*. In: *De weekkrant*, gepubliceerd 24 maart 2009,

http://www.deweekkrant.nl/files/pdfarchief/HENN/20090324/HEN_HEN_N-1-10_090324_1.pdf

Hardewijk

Literaire kring Apollo, <<http://www.literairekringapollo.nl/index2.html>>, 7 maart 2010

Rimbaud Festival Hardewijk 2008,

<<http://www.rimbaudharderwijk.nl/harderwijk.html>>, 7 maart 2010

Literaire culturele Stichting Apollo, *Apollonieuws*. gepubliceerd 4 aug 2007

<<http://www.literairekringapollo.nl/Apollo%20nieuwsbrieven/Microsoft%20Word%20-%20Nieuwsbriefaug07.pdf>>

Woudrichem

Lizzy van Pelt, Gevelgedichten,

<<http://www.lizzyvanpelt.nl/gevelgedichten.html>>, 7 apr 2010

Nederlandse Vestingsteden. Woudrichem,

<<http://www.vestingsteden.nl/city.htm?l?id=50&lang=nl>>, 7 apr 2010

CuBra, Bikkelharde poëzie: Poëzie Woudrichem Kerkstraat,

<<http://www.cubra.nl/poezie/bikkelhardepoezie/woudrichemgedichtopraam/woudrichemgedichtopraam.htm>>, 10 maart 2010

CuBra, Poëzie Woudrichem: Gedicht op boot,

<<http://www.cubra.nl/poezie/bikkelhardepoezie/woudrichemgedichtopboot/woudrichemgedichtopboot.htm>>, 10 maart 2010

CuBra, Poëzie Woudrichem gedichten op gevels Lizzy van Pelt,

<<http://www.cubra.nl/poezie/bikkelhardepoezie/woudrichemgevelgedichten/woudrichemgevelgedichteninhoud.htm>>, 7 par 2010

Veenendaal

Gedichten op muren, <<http://www.gedichtenopmuren.nl/>>, 21 mei 2010

Veenendaal krijgt gedichten op muren. In: *De Gelderlander*, gepubliceerd 7 dec 2009,

<<http://www.gelderlander.nl/voorpagina/devallei/5914988/Veenendaal-krijgt-gedichten-op-muren.ece>>

Gedicht scholier op muur Escape. In: *De Rijnpost*. gepubliceerd 26 apr 2010,

<<http://www.deweekkrant.nl/pages.php?page=1170370>>

Provincie Utrecht CitySite, Subsidie voor meer gedichten op muren in Veens centrum, gepubliceerd 4 jan 2010

<http://www.provincie-utrecht.citysite.nl/nieuws/2492839/569_Subsidie+voor+meer+gedichten+op+muren+in+Veens+centrum.htm>

Wissen, D. Van. *Stoeptegels en Koe-wismaster*. Op: Dichter in het Vaderland,

<<http://www.kb.nl/dichters/wissen/wissen-vaderland-9.html>>, 23 mei 2010

Verantwoording foto's

Leiden: Ed Visser

Waterland: Nancy Koot

Den Haag: Tim van Rooy

Overige: Han van Megeren
